

MINISTERSTWO OŚWIATY

PROGRAM NAUCZANIA
LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO

KLASY I—IV
(TYMCZASOWY)

HISTORIA

WARSZAWA 1966
PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

PL 7-6(1,66)

Program nauczania liceum ogólnokształcącego (tymczasowy) : historia :
klasy I - IV / Ministerstwo Oświaty. - Wyd. 1. - Warszawa : Państw. Zakł.
Wydawn. Szkol., 1966. - 78 S.

Einheitssacht.: Lehrplan <Polska> / Geschichte / 1966

Allgemeinbild. Lyzeum

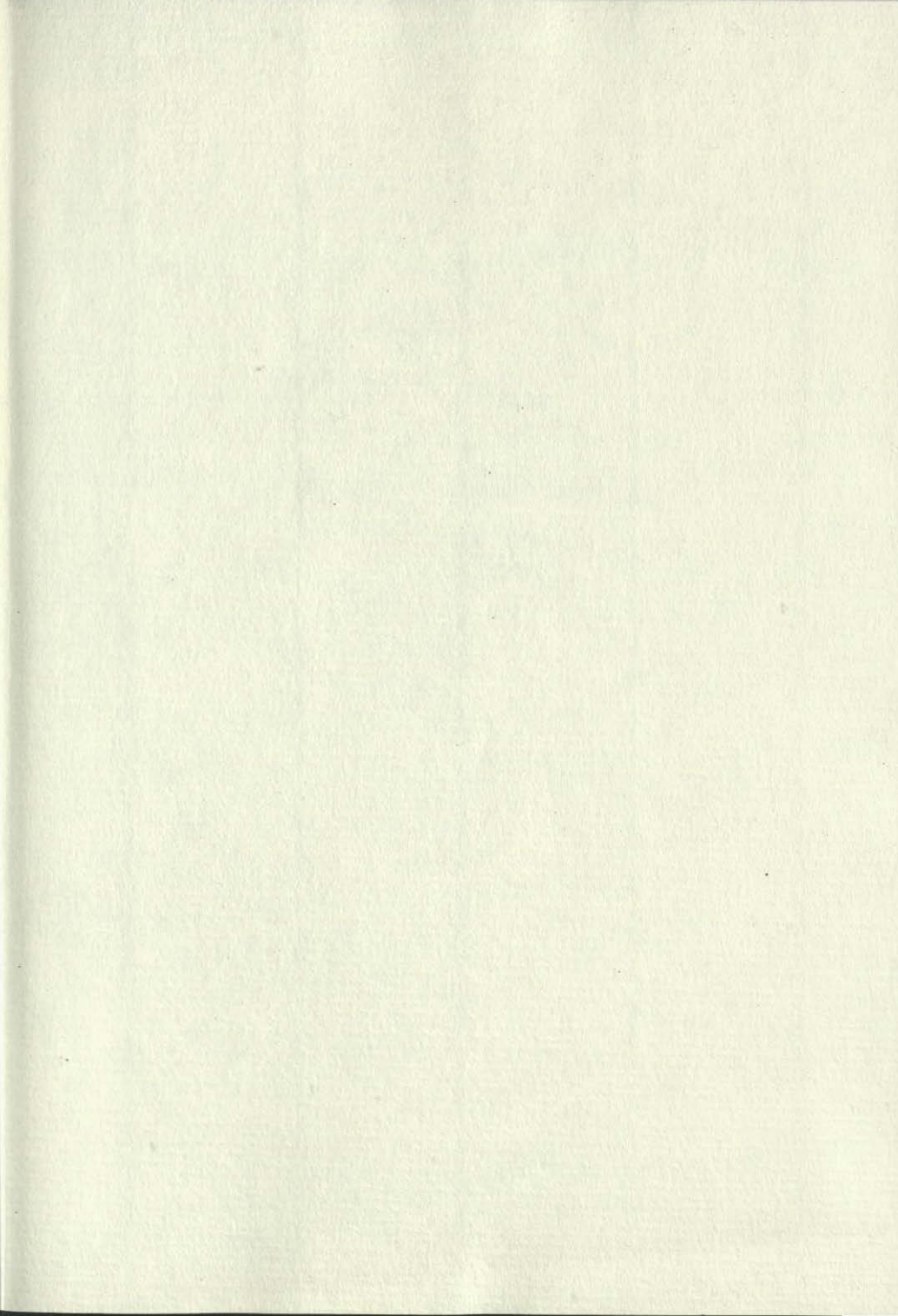
Als Fotokopie vorhanden

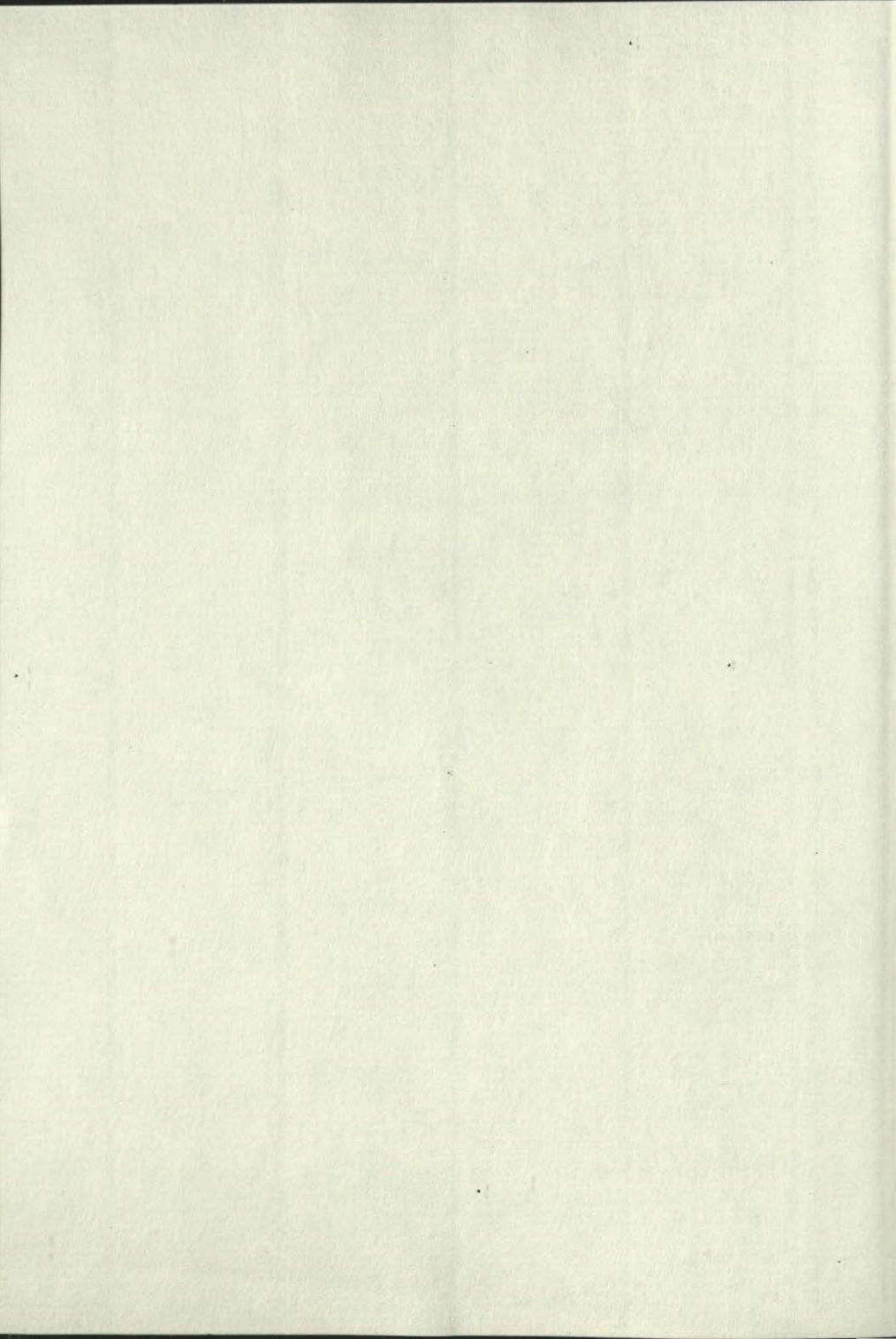
94/1540

Georg-Eckert-Institut BS78

1 060 148 1

MINISTERSTWO OŚWIATY

PROGRAM NAUCZANIA
LICEUM OGÓLNOKSZAŁCĄCEGO

KLASY I—IV

(TYMCZASOWY)

HISTORIA

WARSZAWA 1966
PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
-Schulbuchbibliothek-

94/1540

PL
2-6
(1,66)

Program nauczania w klasach I—IV liceum ogólnokształcącego
ustalony zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1966 r.
(Nr P1-4120-11/66)

Program opiniowała Komisja do Spraw Programów i Podręczników
w składzie: prof. dr Stanisław Arnold (przewodniczący), prof. dr Ju-
liusz Bardach, Władysław Chłapowski (sekretarz), dr Jan Schwarz,
prof. dr Marian Henryk Serejski oraz rzeczoznawcy: prof. dr Tadeusz
Manteuffel, mgr Gustaw Markowski.

UWAGI WSTĘPNE

Celem nauczania historii w liceum ogólnokształcącym jest:

- zaznajomienie z historią Polski i historią powszechną,
- kształtowanie naukowego poglądu na świat, wychowanie w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu.

Na podstawie wybranego materiału z dziejów powszechnych i dziejów Polski powinni uczniowie należycie zrozumieć prawidłowości rozwoju społecznego, a w szczególności związki między rozwojem sił wytwórczych i stosunkami produkcji oraz rolę, jaką odegrały w historii masy ludowe, wybitne jednostki i idee. W toku nauczania uczniowie powinni sobie uświadomić, że historia jest przede wszystkim historią mas ludowych, bo one tworzyły dobra materialne i kulturalne, oraz jest historią walki klasowej.

Poznając historię Polski na szerszym tle wydarzeń powszechnodziejowych uczniowie powinni zrozumieć przeszłość swego narodu, jego sukcesy i chlubne tradycje oraz przyczyny niepowodzeń i upadków. Zadaniem nauczania historii jest budzenie uzasadnionej dumy z osiągnięć narodu polskiego na polu gospodarczym, społecznym i kulturalnym w różnych epokach oraz ukazanie we właściwym świetle roli i miejsca Polski we współczesnym świecie.

Nauczanie historii umożliwia również rozwijanie myślenia historycznego przez ukazywanie faktów w ich chronologicznej kolejności i we wzajemnych związkach.

Nauczanie historii ma ugruntować miłość ojczyzny, związać młodzież z postępowymi i rewolucyjnymi tradycjami, a także z aktualnymi osiągnięciami narodu polskiego w budownictwie soc-

jalizmu i z przewodniczką narodu — jego Partią. Ma również budzić szacunek dla pracy i wielkich osiągnięć ludzkości, rozwijać uczucia przyjaźni i szacunku dla innych narodów oraz poczucie solidarności z ludźmi walczącymi o społeczne i narodowe wyzwolenie.

MATERIAŁ NAUCZANIA

KLASA I

(3 godziny tygodniowo)

I. STAROŻYTNY WSCHÓD

1. Egipt jako przykład despotycznego państwa starożytnego Wschodu

Warunki geograficzne. Współdziałanie ludności przy regulacji wylewów Nilu. Powstanie państwa i jego zadania organizacyjne. Wielka własność ziemska. Chłopi — podstawową warstwą społeczną w Egipcie. Oddzielenie się rzemiosła od rolnictwa. Niewolnicy.

Władza faraona, urzędnicy, wojsko. Państwo narzędziem panowania klas posiadających. Ucisk ludności. Powstania chłopów i niewolników.

Wierzenia religijne. Rola kapłanów w państwie egipskim. Pismo hieroglificzne. Początki nauk. Sztuka.

2. Osiągnięcia gospodarcze i kulturalne innych ludów starożytnego Wschodu

Babilonia. Handel, miary i wagi. Kodeks Hammurabiego. Matematyka i astronomia. Pismo klinowe. Mit o potopie.

Indie. Ustrój kastowy. Rolnictwo. Piśmiennictwo. Początki nauk. Sztuka.

Chiny. Rolnictwo i rzemiosło. Hodowla jedwabnika. Wyznalezek porcelany, papieru i druku. Sztuka.

II. STAROŻYTNA GRECJA

1. Ateny jako przykład państwa demokracji wolnych obywateli opartego na ustroju niewolniczym

Grecja: warunki geograficzne; plemiona greckie i ich rozmieszczenie.

Ateny: miasto-państwo (VI—V w. p.n.e.).

Reformy Solona i Klistenesa. Wojny z Persami i wzrost znaczenia Aten w Grecji (związek morski). Życie gospodarcze: wysoki poziom rzemiosła, handel. Działalność społeczno-polityczna Peryklesa. Demokracja ateńska.

Rozkwit niewolnictwa. Niewolnik głównym producentem. Zatrudnianie niewolników w rzemiośle, w kopalniach, w kamieniołomach i na roli. Niewolnicy prywatni i państwowi, położenie niewolników.

2. Kultura starożytnej Grecji w VI—IV w. p.n.e. *Religia Greków Mity. Sztuka grecka.*

(Wierzenia religijne Greków). Mity. (Wykształcenie przywilejem klasy panującej) (Rozdział między pracą fizyczną a umysłową).
Architektura i rzeźba. Teatr, literatura. *Historia.* *Poglądy filozofów greckich na świat, przyrodę i społeczeństwo — ich stosunek do niewolnictwa.*

3. Państwo Aleksandra Macedońskiego. Kultura hellenistyczna

Upadek niezależności Grecji (338 p.n.e.). Podboje Aleksandra Macedońskiego i rozpadnięcie się jego państwa.

Kultura hellenistyczna — jej główne ośrodki. Osiągnięcia w dziedzinie nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki.

Sztuka hellenistyczna.

III. STAROŻYTNY RZYM

1. Podboje Rzymian (V — II w. p.n.e.)

Italia i jej mieszkańcy. Republika rzymska, jej ustrój i armia. Podboje rzymskie na Półwyspie Apenińskim. Opanowanie basenu Morza Śródziemnego. Eksploatacja i grabież prowincji.

2. Przemiany społeczne w Rzymie i zastrzeżenie się walki klasowej

Wielki napływ niewolników jako skutek wojen zaborczych. Położenie niewolników. Praca niewolników podstawą systemu gospodarczego w Rzymie.

Powstanie latyfundiów opartych na pracy niewolników. Ruina chłopów italskich. Proletariat rzymski. Walka o reformę rolną (Grakhowie). Powstania niewolników (Spartakus).

3. Cesarstwo Rzymskie

Kryzys republiki. Dyktatura Cezara. Cesarstwo. Dalsze podboje Rzymian.

4. Kultura rzymska

Wpływ kultury greckiej. Literatura. Architektura i sztuki plastyczne. Prawo rzymskie. Rozwój techniki. Warunki życia bogaczy i biedoty w Rzymie. Romanizacja prowincji.

5. Rozkład i upadek imperium rzymskiego. Chrześcijaństwo

Kryzys gospodarki opartej na niewolnictwie. Kolonat. Upadek rzemiosła i zastój w handlu.

Historyczne warunki powstania chrześcijaństwa. Ideologia społeczna chrześcijaństwa i jej przemiany. Chrześcijaństwo religią panującą.

Podział Cesarstwa na zachodnie i wschodnie (395 n.e.). Najeźdy Germanów. Upadek Cesarstwa Zachodniorzymskiego (476 n.e.).

IV. BIZANCJUM I ARABOWIE

1. Cesarstwo Wschodniorzymskie (Bizantyjskie)

Znaczenie Konstantynopola (Bizancjum). Kultura. Kodyfikacja prawa rzymskiego. Osłabienie polityczne Cesarstwa Bizantyjskiego w końcu VII w.

2. Arabowie

Zajęcia, stosunki społeczne. Islam i Hedżra (622). Podboje Arabów. Rozkwit gospodarczy krajów podbitych przez Arabów. Pośrednictwo handlowe między Europą, Azją i Afryką. Rola kulturalna Arabów.

Kształtowanie się średniowiecznej Europy.
V. POCZĄTKI FEUDALIZMU W EUROPIE

1. Powstanie państw feudalnych na Zachodzie (VIII—XI w.)

Podbój Galii przez Franków. Monarchia Karola Wielkiego, jego koronacja na cesarza rzymskiego.

Stosunek Franków do ludności gallo-rzymskiej. Wolni chłopci i kolonowie. Początki wielkiej własności feudalnej. Organizacja włości feudalnej. Rozszerzenie poddaństwa na wolnych chłopów. Gospodarka naturalna.

Rozdrobnienie feudalne. Seniorzy i wasale.

Rola Kościoła w utwierdzeniu ustroju feudalnego.

Rozkład monarchii Karola Wielkiego. Traktat w Verdun (843).

Podboje Normanów. (Początki Anglii.)

Cesarstwo Ottona I (962).

2. Słowianie

Siedziby Słowian po wielkiej wędrówce ludów. Stosunki gospodarcze i społeczne. Państwo Wielkomorawskie. Początki państwa czeskiego. ~~Powstanie państw Słowian południowych.~~

(Tworzenie się państwa ruskiego z ośrodkiem w Kijowie.
Przyjęcie chrześcijaństwa z Bizancjum (988). Jarosław Mądry.
Rozdrobnienie feudalne.)

VI. POWSTANIE WCZESNOFEUDALNEGO PAŃSTWA POLSKIEGO

1. Najdawniejsze dzieje ziem polskich

Początki rolnictwa i hodowli. Neolit. Epoka brązu. Epoka żelaza. Kultura łżycka. Wspólnota rodowa i jej rozkład.] *Wojna*

2. Początki państwa polskiego

Siedziby plemion polskich. Wspólnota terytorialna. Pierwsze podziały klasowe: możni, wolne chłopstwo, niewolni. Początki organizacji państwowej.

Państwo Mieszka I. Drużyna książęca. Wprowadzenie chrześcijaństwa (966). Stosunki z sąsiadami. Rozrost terytorialny Polski w końcu X w.

3. Umacnianie się państwa polskiego

Zjazd gnieźnieński (1000). Zwycięskie wojny z Niemcami, pokój w Budziszynie (1018). Stosunki z Rusią Kijowską. Zdobyte terytorialne Bolesława Chrobrego. Organizacja państwa, siła zbrojna. Koronacja Bolesława Chrobrego (1025).

Przemiany ekonomiczne i społeczne: organizacja dóbr monarszych, powstawanie wielkiej własności prywatnej i kościelnej. Eksploatacja niewolnych i uzależnionych chłopów. Początki miast, ich związek z grodami.

4. Załamanie się i odbudowa państwa polskiego w pierwszej połowie XI w.

Koalicja sąsiadów przeciwko Mieszkowi II. Straty terytorialne. Powstanie mas ludowych przeciw możnym i Kościołowi. Odbudowa organizacji państwowej i kościelnej przez Kazimierza Odnowiciela.

VII. WALKA O UTRZYMANIE NIEZALEŻNOŚCI POLSKI OD CESARSTWA I JEDNOŚCI PAŃSTWA

1. Cesarstwo i papieństwo w XI w. i w początkach XII w.

Wzrost potęgi politycznej Kościoła. Rozłam w Kościele. Reformy Grzegorza VII. Dążenie papieństwa do supremacji politycznej w świecie chrześcijańskim. Walka papieństwa z Cesarstwem o inwestyturę.

2. Polska w okresie walki Cesarstwa z papieństwem

Dążenie Bolesława Śmiałego do uniezależnienia Polski od Cesarstwa — koronacja (1076). Spisek możnych, rola biskupa Stanisława. Klęska i wygnanie Bolesława.

3. Umocnienie Polski za Bolesława Krzywoustego

Dążenie możnych do ograniczenia władzy książęcej i podziału państwa za Władysława Hermana. Walka Bolesława Krzywoustego o utrzymanie jedności państwa. Wojna z Cesarstwem. Przyłączenie Pomorza. Statut Bolesława Krzywoustego (1138).

4. Stosunki gospodarczo-społeczne w Polsce w XII w.

Możni — świeccy i duchowni. Rycerstwo. Feudalna własność ziemiska. Ludność chłopska, jej świadczenia na rzecz panów, księcia i Kościoła. Osady rzemieślnicze i handlowe. Targi, jarmarki.

VIII. PRZEMIANY GOSPODARCZE I SPOŁECZNE W EUROPIE ZACHODNIEJ W XI—XII W. WYPRAWY KRZYŻOWE

1. Przemiany w rolnictwie

Intensyfikacja gospodarki rolnej; upowszechnienie trójpolówki i pług z żelazną odkładnicą; przechodzenie od pańszczyzny do

czynszowania. Rozwój rzemiosła i jego oddzielenie się od rolnictwa.

2. Rozwój miast. Główne szlaki handlowe

Walki miast z feudałami. Organizacja samorządu miejskiego. Patrycjat miejski, pospólstwo, plebs. Cechy i gildie. Główne szlaki handlowe. Gospodarka towarowo-pieniężna.

3. Wyprawy krzyżowe

Przyczyny wypraw krzyżowych. Ruch ludowy. Pierwsza wyprawa i zdobycie Jerozolimy. Czwarta wyprawa i jej znaczenie polityczne. Skutki wypraw krzyżowych.

IX. EUROPA ŚRODKOWA I WSCHODNIA W XII I XIII W.

1. Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego

Rozbicie dzielnicowe. Usamodzielnienie się Pomorza Gdańskiego. Wzrost znaczenia wielkich feudałów i Kościoła.

2. Napór feudałów niemieckich na wschód

Podbój i germanizacja Słowian Połabskich. Uzależnienie Pomorza Szczecińskiego od Cesarstwa. Marchia Brandenburska. Ekspansja niemiecka w basenie Morza Bałtyckiego. Powstanie niemieckich państw zakonnych w Inflantach (1202) i w Prusach (1226). Kolonizacja niemiecka na wschodzie.

3. Najazdy Mongołów

Państwo Czingiz-Chana w Azji. Podbój Chin. Najazd Mongołów na Ruś, Polskę i Węgry (1241). Ruś pod jarzmem mongolskim.

4. Przemiany gospodarcze i społeczne w Polsce w XII i XIII w.

Umocnianie się wielkiej własności, immunitety. Osadnictwo na prawie polskim i niemieckim. Rozwój miast; znaczenie loka-

eji miejskich dla wytworzenia się typu miasta średniowiecznego w Polsce. Początki gospodarki towarowo-pieniężnej.

X. FRANCJA I ANGLIA W OKRESIE OD XI DO POCZĄTKÓW XIV W.

Walka królów francuskich z wielkimi feudałami, rola miast. Stany generalne.

Wzrost znaczenia feudałów w Anglii. Wielka Karta Swobód (1215). Początki parlamentu w Anglii.

XI. ZJEDNOCZENIE PAŃSTWA POLSKIEGO

Czynniki sprzyjające zjednoczeniu. Ukształtowanie się stanów. Próby odbudowy jedności państwa przez książąt śląskich. Koronacja Przemysła II i jej znaczenie (1295). Walka Łokietka o zjednoczenie państwa. Złamanie oporu niemieckiego patrycjatu w miastach. Przejście Śląska pod zwierzchnictwo królów czeskich. Zabór Pomorza Gdańskiego przez Zakon. Koronacja Łokietka (1320). Wojna z Zakonem, Płowce (1331).

XII. MONARCHIA STANOWA W POLSCE

1. Polska za Kazimierza Wielkiego

Próby odzyskania Śląska i Pomorza. Opanowanie Rusi Halickiej. Działalność gospodarcza i organizacyjna Kazimierza Wielkiego. Rozbudowa miast, rozwój osadnictwa, handel, górnictwo. Wzmocnienie obronności kraju. Spisanie i uporządkowanie praw: statuty małopolski i wielkopolski (1347). Akademia Krakowska (1364). Wzrost znaczenia władzy królewskiej.

2. Polska na przełomie XIV i XV w.

Unia personalna polsko-węgierska. Wzrost znaczenia monarchii. Przywilej koszycki (1374).

Jadwiga królem Polski, związek z Litwą. Koronacja Jagielly i wprowadzenie chrześcijaństwa na Litwie (1386). Wielka wojna

z Zakonem Krzyżackim i zwycięstwo pod Grunwaldem (1410). Pokój w Toruniu (1411). Unia horodelska (1413).

XIII. KULTURA ŚREDNIOWIECZA NA ZACHODZIE I W POLSCE

Uniwersalistyczny charakter kultury średniowiecznej, jej powiązanie z ideologią Kościoła. Średniowieczny pogląd na świat. Asceza. Szkoły, uniwersytety. Piśmiennictwo, rola łaciny. Filozofia scholastyczna i jej służebny charakter w stosunku do teologii. Prześladowanie niezależnej myśli badawczej przez Kościół.

Kultura rycerska.

Życie kulturalne miast. Plebejski i świecki nurt w kulturze średniowiecznej.

Sztuka romańska i gotycka na Zachodzie i w Polsce.

XIV. REWOLUCJA HUSYCKA W CZECHACH

Potęga gospodarcza i polityczna Kościoła. Herezje i ich podłoże społeczne. Jan Hus i ruch husycki na tle stosunków gospodarczych i politycznych w Czechach na początku XV w. Wojny husyckie i ich znaczenie.

XV. TURCY OSMANŃCY. UPADEK KONSTANTYNOPOLA

Turcy Osmańscy. Podbój Serbii i Bułgarii. Zagrożenie Węgier — bitwa pod Warną (1444). Upadek Konstantynopola (1453).

XVI. POLSKA W DRUGIEJ POŁOWIE XV W.

Ograniczenie przewagi magnatów za Kazimierza Jagiellończyka. Osobiste rządy króla. Umocnienie pozycji państwa wobec Kościoła (Ostroróg). Wojna trzynastoletnia z Zakonem. Przywileje nieszawskie (1454). Pokój toruński — odzyskanie wybrzeży Bałtyku (1466). Jagiellonowie na tronie czeskim i węgierskim.

XVII. JEDNOCZENIE SIĘ ZIEM WIELKORUSKICH (XIV—XV W.)

Wzrost znaczenia Moskwy. Zrzucenie jarzma mongolskiego. Początki scentralizowanego państwa rosyjskiego (Iwan III).

XVIII. ROZWÓJ SIŁ WYTWÓRCZYCH I ZMIANY W USTROJU FEUDALNYM NA ZACHODZIE W XIV I XV W.

1. Rozwój sił wytwórczych

Dalsza specjalizacja w rzemiośle. Postęp techniczny w produkcji; upowszechnienie i udoskonalenie koła wodnego i wiatraka; zastosowanie nowych metod pracy i maszyn w górnictwie i hutnictwie.

Początki przemysłu nakładczego, manufaktury tekstylne.

2. Przemiany gospodarcze i społeczne

Rozkład feudalnych form produkcji (gospodarki naturalnej) w związku z upowszechnieniem się gospodarki towarowo-pieniężnej. Rozwój bankowości we Włoszech, w Niemczech i we Flandrii. Wpływ gospodarki towarowo-pieniężnej na zaostrzenie się przeciwieństw klasowych w miastach i na wsi. Powstania chłopów, rzemieślników i biedoty miejskiej. Zaczątki nowej klasy społecznej — burżuazji.

XIX. HUMANIZM I ODRODZENIE WE WŁOSZECH

1. Włochy w XIV i XV w.

Rozbicie polityczne. Główne ośrodki życia gospodarczego i kulturalnego: Florencja, Genua, Wenecja, Mediolan. Przewodząca rola burżuazji w życiu politycznym i kulturalnym oraz jej wpływy na kształtowanie się nowego światopoglądu.

2. Wielki przełom światopoglądowy

Reakcja przeciwko średniowiecznym poglądom na świat i życie. Krytycyzm i samodzielność badań naukowych. Człowiek ośrodkiem zainteresowań. Humanizm. Renesans starożytnej kul-

tury klasycznej. Rozkwit sztuki i literatury narodowej. Rozwój nauk przyrodniczych. Laicyzacja kultury i jej upowszechnienie (druk).

XX. WIELKIE ODKRYCIA GEOGRAFICZNE

1. Odkrycie Ameryki i drogi do Indii

Wynalazki techniczne, udoskonalenie żeglugi. Przyczyny wypraw odkrywczych: poszukiwanie metali szlachetnych, źródeł surowców i rynków zbytu; przecięcie przez Turków dotychczasowych dróg handlowych z Europy na Wschód.

Tubylcza ludność Ameryki i jej kultura. Odkrycie Ameryki (1492).

Dotarcie drogą morską do Indii (1498). Opłynięcie kuli ziemskiej (1519—1522).

2. Skutki wielkich odkryć geograficznych

Powstanie potęgi kolonialnej Hiszpanii i Portugalii. Zmiany dróg handlowych i ich wpływ na rozwój krajów Europy zachodniej, południowej i wschodniej. Napływ złota i srebra, zwycięstwo gospodarki towarowo-pieniężnej. Znaczenie odkryć geograficznych dla rozwoju nauki.

XXI. REFORMACJA I REAKCJA KATOLICKA

1. Reformacja

Gospodarcze, społeczne i polityczne stosunki w Niemczech w XV w. Odrodzenie w Niemczech (Dürer). Rosnący opór przeciw potędze materialnej i panowaniu duchowemu Kościoła. Wystąpienie Lutera (1517). Powstania rzemieślników i biedoty miejskiej przeciwko feudałom. Wielka wojna chłopska w Niemczech (1524—1525). Münzer i jego rola w powstaniu.

Kalwinizm w Szwajcarii i we Francji. Reformacja w krajach skandynawskich i w Anglii.

Skutki reformacji.

2. Reakcja katolicka

Walka Kościoła z reformacją i z laicką ideologią Odrodzenia. Jezuici. Sobór trydencki i jego cele. Inkwizycja.

XXII. KSZTAŁTOWANIE SIĘ MONARCHII ABSOLUTNEJ WE FRANCJI I W ANGLII W XVI W.

1. Francja

Odrodzenie we Francji. Wojny religijne (hugonoci). Edykt nantejski (1598). Złamanie przewagi wielkich feudałów i umocnienie władzy królewskiej.

2. Anglia

Rozwój ekonomiczny: manufaktury, kompanie handlowe. „Ogradzanie” i wydziedziczenie chłopów z ziemi. „Nowa szlachta”. Wzrost znaczenia burżuazji. Kultura (Morus, Bacon, Szekspir).

XXIII. RZECZPOSPOLITA SZLACHECKA W XVI W.

1. Ukształtowanie się Rzeczypospolitej szlacheckiej

Stosunki gospodarczo-społeczne: gospodarka folwarczna, utwierdzenie się poddaństwa chłopów, wzrost obciążeń pańszczyźnianych; zbiegostwo chłopów. Rozwój sił wytwórczych w miastach, nakład i pierwsze manufaktury. Antymieszczańska polityka szlachty.

Ekonomiczno-polityczne przywileje szlacheckie.

2. Szlachecki program „egzekucji praw”. Reformacja w Polsce

Walka szlachty o reformę państwa na sejmach i w publicystyce. Przywódcy szlacheccy, obóz magnacki, dwór królewski. Częściowe reformy.

Reformacja w Polsce, jej zasięg i kierunki. Arianie. Tolerancja religijna (konfederacja warszawska).

3. Polityka zagraniczna Jagiellonów

Rywalizacja Habsburgów i Jagiellonów na terenie Czech i Węgier. Zjazd w Wiedniu (1515). Wojna z Zakonem i sekularyzacja Prus (1525).

Polityka wschodnia. Wojny z Rosją za Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta. Dążenie do umocnienia się Polski nad Bałtykiem. Sprawa Inflant.

4. Sprawa unii z Litwą

Stosunki polsko-litewskie po unii horodelskiej. Walka na sejmach o unię. Unia lubelska (1569) — jej postanowienia. Rzeczpospolita państwem wielonarodowościowym.

5. Pierwsza wolna elekcja (1573). Stefan Batory

Pierwsze bezkrólewie. Elekcja *viritim* i jej znaczenie. Artykuły henrykowskie i *pacta conventa*.

Elekcja Stefana Batorego. Wojny z Rosją. Polityka wewnętrzna Stefana Batorego, próby wzmocnienia władzy królewskiej (J. Zamoyski).

6. Organizacja Rzeczypospolitej szlacheckiej

Terytorium i zaludnienie. Podział administracyjny. Zakres władzy królewskiej. Ustawodawstwo: sejm i sejmiki. Urzędy centralne i ziemskie. Skarb. Siły zbrojne. Wymiar sprawiedliwości.

Ziemie polskie poza granicami Rzeczypospolitej w XVI w.

7. „Złoty wiek” kultury polskiej

Wzrost poziomu życia szlachty i mieszczaństwa. Stosunki kulturalne z innymi krajami. Główne ośrodki życia umysłowego. Rozwój kultury narodowej. Modrzewski. Kopernik i jego epokowe odkrycia naukowe. Architektura i sztuka Odrodzenia w Polsce, jej cechy narodowe. Przemysł artystyczny.

KLASA II

(3 godziny tygodniowo)

I. WOJNA TRZYDZIESTOLETNIA

Habsburgowie ostoją feudalizmu i reakcji katolickiej w Europie i w Niemczech. Niemiecki obóz protestancki i jego sprzymierzeńcy. Charakter wojny. Pokój westfalski (1648). Skutki wojny trzydziestoletniej.

II. RZECZPOSPOLITA SZLACHECKA U SCHYŁKU XVI I W PIERWSZEJ POŁOWIE XVII W.

1. Ugruntowanie się ustroju folwarczno-pańszczyźnianego. Przewaga magnaterii.

Wzmoczenie ucisku pańszczyźnianego. Zahamowanie rozwoju miast. Latyfundia magnackie. Rządy magnatów pod pozorami równości szlacheckiej. Utrwalenie się reakcji katolickiej (jezuici).

2. Wojna z Rosją

Plany magnatów polskich podboju Rosji („dymitriada”). Wojna polsko-rosyjska; Kłuszyn, zajęcie Moskwy. Powstanie narodowe w Rosji przeciwko interwentom. Rozejm w Dywilinie.

3. Wojny ze Szwecją i Turcją w pierwszej połowie XVII w.

Wzrost potęgi Szwecji i jej dążenie do opanowania basenu Morza Bałtyckiego. Wojna o Inflanty, zwycięstwo pod Kirchholmem (Chodkiewicz — 1605). Agresja szwedzka na Pomorzu Gdańskim, bitwa pod Oliwą (1627). Polska wobec wojny trzydziestoletniej. Wojna z Turcją, klęska pod Cecorą (Żółkiewski — 1620).

Obrona Chocimia (1621).

doc. temat - Kult. basenu

III. REWOLUCJA BURŻUAZYJNA W ANGLII

Rozwój kapitalistycznych stosunków w produkcji przemysłowej i w rolnictwie. Dążenie burżuazji angielskiej i nowej szlachty do likwidacji pozostałości feudalnego ustroju. Purytanie. Konflikt między parlamentem a Stuartami. Wojna domowa, obalenie monarchii (1649). Radykalny ruch plebejski w rewolucji i jego stłumienie. Rządy dyktatorskie Cromwella i ich znaczenie dla rozwoju kapitalizmu i dla potęgi Anglii (akt nawigacyjny).

Przewrót państwowy w 1688 r. Ukształtowanie się burżuazyjnej monarchii parlamentarnej. Ogólnodziejowe znaczenie rewolucji burżuazyjnej w Anglii.

IV. ABSOLUTYZM WE FRANCJI

Richelieu. Ugruntowanie absolutyzmu za Ludwika XIV. Organizacja nowożytnej administracji i siły zbrojnej. Merkantylizm (Colbert). Rozwój manufaktur. Dwór królewski. Literatura, sztuka. Przewaga polityczna Francji w Europie i jej załamanie się na przełomie XVII i XVIII w. Ruina gospodarcza kraju, nędza chłopów. Pierwsze próby krytyki absolutyzmu.

V. POCZĄTKI KRYZYSU RZECZYPOSPOLITEJ OD POŁOWY XVII W.

1. Wojna wyzwolenicza ludu ukraińskiego

Zaostrzenie ucisku gospodarczego, społecznego, religijnego i narodowego na Ukrainie. Kozaczyzna. Powstanie pod wodzą Bohdana Chmielnickiego (1648). Uchwała Rady Perejasławskiej o połączeniu się Ukrainy z Rosją (1654). Wojna z Rosją o Ukrainę. Ugoda hadziacka, rozejm w Andruszowie (1667).

Ruchy chłopskie na ziemiach polskich.

2. Walka narodu polskiego z najazdem szwedzkim (1655—1660).

Najazd szwedzki, zdrada magnatów. Powstanie ogólnonarodowe przeciw Szwedom, rola Czarnieckiego. Sprawa chłopska w cza-

się wojny. Utrata lenna pruskiego (1657) i części Inflant (1660).
Następstwa wojen.

3. Drugi okres wojen z Turcją

Polska w planach polityki zagranicznej Ludwika XIV i Habsburgów. Najazd turecki na Rzeczpospolitą. Chocim, elekcja Sobieskiego. Odsiecz wiedeńska (1683).

4. Rozkład polityczny Rzeczypospolitej pod rządami oligarchii magnackiej

Rządy sejmikowe; osłabienie władzy centralnej; wojska magnackie. Załamanie się próby reformy państwa w drugiej połowie XVII w.

5. Materialne warunki życia i kultura w Polsce w XVII w.

Warunki życia mas chłopskich. Upadek miast. Życie szlachty i magnaterii.

Szkoły jezuickie. Przejawy nietolerancji religijnej (wygnanie arian).

Sztuka barokowa w Polsce na tle baroku europejskiego.

VI. WZROST ZNACZENIA OŚCIENNYCH PAŃSTW: ROSJI, PRUS, AUSTRII

Reformy Piotra I. Wojna północna i jej międzynarodowe znaczenie. Wzrost znaczenia politycznego Rosji w Europie.

Rozwój terytorialny państwa prusko-brandenburskiego. Utworzenie królestwa pruskiego (1701). Wzrost siły militarnej Prus.

Wielonarodowościowa monarchia habsburska. Centralizacja rządów za Marii Teresy. Ucisk narodowościowy.

Zabór Śląska przez Fryderyka II. Antagonizm prusko-austriacki. Wojna siedmioletnia.

VII. SYTUACJA GOSPODARCZA, POLITYCZNA I KULTURALNA
W RZECZYPOSPOLITEJ W PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII W.
DAŻENIE DO REFORM

1. Ingerencja państw ościennych w sprawy polskie

Najazd szwedzki w okresie wojny północnej. Konfederacja tarnogrodzka, sejm „niemy” (1717).

Porozumienia sąsiadów przeciw Polsce; układ poczdamski (1720), traktat Loewenwoldego (1732).

2. Stosunki wewnętrzne w Polsce za rządów saskich

Ruina gospodarcza, rozkład aparatu państwowego, ogólny upadek kultury, fanatyzm religijny.

Pierwsze programy reform: Leszczyński i Konarski.

VIII. ROZWÓJ BADAŃ NAUKOWYCH. KSZTAŁTOWANIE SIĘ
IDEOLOGII BURŻUAZJI — OŚWIECENIE

1. Rozwój nauki

Osiągnięcia nauk matematyczno-przyrodniczych w XVIII w. Zastosowanie praktyczne odkryć naukowych i wynalazków: pionochron (Franklin), termometr rtęciowy, maszyna parowa (Papin i Watt), pierwszy lot balonem. Początki nowoczesnej chemii (Lavoisier, Łomonosow). Badania przyrodnicze (Linneusz, Bufon).

2. Ideologowie burżuazyjni

Myśl filozoficzna w Anglii (Locke) i we Francji. Racjonalizm i krytycyzm. Krytyka wierzeń religijnych i Kościoła: deizm, ateizm. Działalność Voltaire'a. Krytyka absolutyzmu, koncepcja państwa konstytucyjnego (Montesquieu). Idea republiki demokratycznej (Rousseau). Krytyka stosunków społecznych: Diderot

i *Wielka encyklopedia*. Rozpowszechnienie się nowej ideologii w Europie i poza Europą (Ameryka).

Nowe kierunki w sztuce: rokoko i klasycyzm.

3. Wpływ postępowych idei na życie polityczne

Wzrost krytycznych nastrojów względem panującego ustroju społecznego i politycznego. Próby utrzymania i umocnienia absolutyzmu przez reformy (absolutyzm oświecony). Kierunek reform: częściowa likwidacja przywilejów feudalnych na rzecz centralizacji władzy, tolerancja religijna, ograniczenie niezależności Kościoła od państwa, zniesienie zakonu jezuitów, zakaz stosowania tortur, ograniczanie poddaństwa chłopów, upowszechnianie oświaty, popieranie rozwoju gospodarczego.

IX. ZABORY KOLONIALNE ANGLII I FRANCJI W XVIII W.

Słabość państwa Wielkiego Mogoła, rozdrobnienie feudalne. Penetracja Anglików i Francuzów w Indiach; rola kompanii handlowych. Podboje kolonialne Francji i Anglii w Ameryce Północnej i na Antylach. Rywalizacja Anglii z Francją w koloniach. Wojna morska i walki w koloniach (1755—1763). Klęska Francji i utrata jej posiadłości w Indiach i w Ameryce Północnej.

X. PRÓBY REFORM RZECZYPOSPOLITEJ. PRZEMIANY GOSPODARCZE. ŻYCIE UMYSŁOWE

1. Próby reform i pierwszy rozbiór Polski

Reformy sejmu konwokacyjnego i elekcja Stanisława Augusta Poniatowskiego; konfederacja barska. Porozumienie Fryderyka II i Katarzyny II przeciw Polsce. Pierwszy rozbiór Polski (1772).

Reformy sejmu rozbiorowego. Rada Nieustająca. Komisja Edukacji Narodowej.

2. Ożywienie w życiu gospodarczym

Przemiany w rolnictwie (czynszowanie). Walka klasowa na wsi. Rozwój manufaktur. Odradzanie się miast, handel, banki.

3. Życie umysłowe

Rozwój nauki. Literatura i publicystyka. Działalność Komisji Edukacji Narodowej na polu reformy oświaty. Reforma uniwersytetów (Kollątaj). Teatr. Architektura, malarstwo.

XI. REWOLUCJA PRZEMYSŁOWA W ANGLII W XVIII W.

Udoskonalenia techniczne i wynalazki w przemyśle (maszyna parowa, krosno mechaniczne). Wynalazek i zastosowanie maszyny parowej do produkcji fabrycznej. Wzrost przemysłu metalurgicznego i wydobywania węgla kamiennego. Zastosowanie koksu do wytopu stali. Anglia największą potęgą przemysłową świata.

Społeczne skutki rewolucji przemysłowej: proletaryzacja chłopów i drobnych wytwórców. Kształtowanie się nowoczesnych klas społecznych: klasy robotniczej i burżuazji. Smith i jego teoria liberalizmu ekonomicznego.

Ukształtowanie się rządów parlamentarnych w Anglii. Władza w rękach burżuazji i bogatych właścicieli ziemskich.

XII. POWSTANIE STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

Kolonie angielskie w Ameryce Północnej. Wypieranie Indian. Niewolnictwo Murzynów. Przyczyny wojny o niepodległość. Waszyngton i Franklin. Sojusz burżuazji amerykańskiej z plantatorami. Deklaracja niepodległości (1776). Stanowisko rządów Europy wobec wojny o niepodległość Stanów. Udział ochotników z Europy (Kościuszko, Pułaski, La Fayette). Burżuazyjno-demokratyczna konstytucja Stanów Zjednoczonych (1787).

XIII. WIELKA REWOLUCJA BURŻUAZYJNA WE FRANCJI (1789—1794)

1. Pierwszy etap rewolucji

Społeczno-ekonomiczne i polityczne przesłanki rewolucji. Zwołanie Stanów Generalnych. Przekształcenie Stanów Generalnych w Zgromadzenie Narodowe. Zburzenie Bastylji (14 lipca 1789).

Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela jako odzwierciedlenie klasowego charakteru rewolucji i burżuazyjnego pojęcia wolności i demokracji. Konstytucja 1791 r.

2. Pogłębienie rewolucji i obrona jej zdobyczy przed wrogiem wewnętrznym i obcą interwencją

Aktywizacja mas ludowych. Żyrondyści i jakobini (programy, przywódcy). Najazd prusko-austriacki. „Ojczyzna w niebezpieczeństwie”. Obalenie monarchii i ogłoszenie republiki (1792).

Powstrzymanie najazdu przez armię rewolucyjną. Stracenie króla. Rewolucyjno-demokratyczna dyktatura jakobinów i jej społeczne osiągnięcia. Walka z kontrrewolucją.

3. Upadek jakobinów i początki reakcji. Znaczenie rewolucji

Przewrót 9 thermidora (1794) i opanowanie władzy przez kontrrewolucyjną burżuazję. Terror thermidoriański.

Międzynarodowe znaczenie burżuazyjnej rewolucji we Francji: obalenie ustroju feudalnego i zniesienie wszelkich ciężarów feudalnych, emancypacja i uwłaszczenie chłopów, utworzenie państwa burżuazyjnego.

XIV. WALKA O UTRZYMANIE NIEPODLEGŁOŚCI I O REFORMĘ RZECZYPOSPOLITEJ. UPADEK RZECZYPOSPOLITEJ

1. Sejm czteroletni. Konstytucja 3 maja

Zaostrzenie się stosunków między państwami zaborczymi na tle kwestii wschodniej. Sejm 1788 r. i jego zadania. Ugrupowania

i kierunki polityczne w sejmie. Główne cele i polityka zagraniczna Sejmu. Przymierze polsko-pruskie. Kuźnica Kołłątajowska. Sprawa mieszczan i prawo o miastach. Konstytucja 3 maja 1791 r., jej główne postanowienia i znaczenie.

2. Wojna z Rosją w obronie konstytucji. Drugi rozbiór Polski

Reakcyjny spisek magnatów przeciw reformom. Konfederacja targowicka. Zdrada Prus. Wojna polsko-rosyjska. Drugi rozbiór Polski (1793).

3. Insurekcja kościuszkowska. Trzeci rozbiór Polski

Rządy targowiczian. Emigracja. Wybuch powstania (24 marca 1794), jego zasięg. Rola Kościuszki. Jakobini polscy. Rola mieszczan, mas plebejskich i chłopów w powstaniu. Sprawa chłopska. Uniwersał połaniecki. Współdziałanie Prus z Rosją. Upadek powstania. Międzynarodowe znaczenie powstania. Trzeci rozbiór Polski (1795) i jego skutki dla narodu polskiego. Zmiany w układzie sił politycznych w Europie środkowej i wschodniej.

XV. OKRES PRZEWAGI BURŻUAZYJNEJ FRANCJI W EUROPIE (1795—1814)

1. Dyktatoriat i konsulat we Francji

Dyktatoriat — formą dyktatury kontrewolucyjnej burżuazji. Wojny zaborcze Francji za czasów Dyktatoriatu. Sprzysiężenie równych (Babeuf). Zamach stanu Napoleona Bonapartego (1799). Konsulat — formą dyktatury wojskowej.

2. Położenie narodu polskiego po upadku państwa. Walki Polaków na emigracji

Spółeczna i gospodarcza polityka zaborców.

Legiony Dąbrowskiego; ideologia demokratyczna i niepodległościowa. Udział w walkach republiki francuskiej. San Domingo i likwidacja legionów.

3. Cesarstwo Napoleona (1804—1814)

Ogłoszenie cesarstwa. Napoleon wyrazicielem interesów wielkiej burżuazji. Zaborcze wojny Napoleona. Antagonizmy gospodarcze i polityczne między burżuazją angielską a francuską. Blokada kontynentalna. Hegemonia Francji w Europie. Podważenie stosunków feudalnych w krajach zależnych. Wzrost oporu przeciw zaborom Napoleona. Powstanie w Hiszpanii.

4. Księstwo Warszawskie

Powstanie Księstwa Warszawskiego (1807). Konstytucja. Sprawa chłopska. Udział Księstwa w wojnach napoleońskich.

5. Upadek Napoleona

Rosnący opór Anglii i Rosji przeciw Francji. Wojna z Rosją w 1812 r. i klęska Napoleona. Kampania 1813—1814 r. Upadek Napoleona.

XVI. SIŁY REWOLUCYJNE I NARODOWOWYZWOLEŃCZE W WALCE Z REAKCJĄ (1815—1848)

1. Kongres wiedeński i system reakcji w Europie

Zadania kongresu wiedeńskiego. Legitymizm i restauracja. „Sto dni” Napoleona. Najważniejsze postanowienia kongresu. „Święte przymierze”. Utworzenie Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Krakowskiej, zmiany granic zaborów.

2. Ruchy społeczno-rewolucyjne i narodowowyzwoleńcze w Europie w latach 1815—1830

Opozycja liberalna i organizacje spiskowe. Dążenie do zjednoczenia politycznego we Włoszech i w Niemczech. Powstanie narodowe w Grecji. Początek odrodzenia narodowego Czechów i Słowian południowych. Powstanie dekabrystów w Rosji. Rewolucja lipcowa we Francji (1830) i przejście władzy przez wielką burżuazję.

Odzwierciedlenie dążeń rewolucyjnych i narodowych w literaturze i sztuce.

3. Wyzwolenie się kolonii hiszpańskich i portugalskich w Ameryce

Kolonie hiszpańskie w Ameryce. Wyzysk i upośledzenie ludności tubylczej i kreolów. Walka wyzwolenicza kolonii 1810—1826. Szymon Bolivar — bohater narodowy. Wyzwolenie się Brazylii spod panowania Portugalii (1822). Powstanie republik łańskich w Ameryce. Doktryna Monroe. Benito Juarez i jego postępowe reformy w Meksyku.

4. Rozwój kapitalizmu przemysłowego. Wzrost sprzeczności społecznych w pierwszej połowie XIX w.

Pogłębienie rewolucji przemysłowej w Anglii: upowszechnienie maszyny parowej, mechanizacja przemysłu tekstylnego. Przewrót w komunikacji. Rozwój przemysłu we Francji.

Położenie klasy robotniczej w Anglii i we Francji. Powstania lionńskie. Francuski i angielski socjalizm utopijny (Saint Simon, Fourier, Owen). Ruch czartystowski w Anglii i jego historyczne znaczenie.

5. Królestwo Polskie w latach 1815—1830

Konstytucja 1815 r. Kryzys rolnictwa. Popieranie przez rząd rozwoju przemysłu, górnictwa i hutnictwa (Staszic). Znaczenie rynku wschodniego. Szkolnictwo.

Reakcyjna polityka caratu w Królestwie Polskim. Legalna opozycja sejmowa i tajne związki.

Łukasiński i Towarzystwo Patriotyczne (kontakty z rewolucjonistami rosyjskimi).

6. Powstanie listopadowe

Wybuch powstania (29 listopada 1830 r.). Dyktatura Chłopskiego. Rząd Narodowy, jego oblicze społeczne i polityczne. Opór szlachty przeciwko rozwiązaniu sprawy chłopskiej.

Główne działania wojenne. Udział w powstaniu Polaków spoza Królestwa Polskiego. Rewolucyjny ruch 15 sierpnia w Warszawie. Upadek powstania i jego znaczenie w dziejach narodu polskiego.

Rządy i ludy Europy wobec powstania. Potępienie powstania przez papieża.

7. Królestwo po powstaniu listopadowym

Statut organiczny. Represje i prześladowania [Kryzys w przemyśle i jego przewyciężenie. Wzrost kapitalizmu w rolnictwie. Rugi i reformy czynszowe. Wzrost liczebny proletariatu miejskiego oraz inteligencji miejskiej.]

8. Zabór pruski (1815—1846)

Pruska reforma agrarna. Germanizacja Pomorza Gdańskiego i Śląska. Rozwój kapitalizmu i początki odrodzenia narodowego na Śląsku. Powstanie tkaczy śląskich (1844). Życie kulturalne w Wielkim Księstwie Poznańskim.

9. Rzeczpospolita Krakowska. Zabór austriacki (1815—1846).

Rzeczpospolita Krakowska jako łącznik między ziemiami polskimi. Represje państw zaborczych po upadku powstania listopadowego.

Zacofanie gospodarcze, kulturalne i polityczne Galicji. Ucisk pańszczyźniany. Ossolineum.

10. Wielka emigracja i jej więź z krajem

Główne ośrodki i ugrupowania polityczne na emigracji. Obóz demokratyczny i jego ideologia (Lelewel). Towarzystwo Demokratyczne Polskie (Wielki Manifest), Gromady Ludu Polskiego (Worcell). Obóz konserwatywny (A. J. Czartoryski).

Współpraca rewolucyjnych ośrodków emigracji polskiej z międzynarodowymi organizacjami rewolucyjnymi. Związek emigracji z krajem — emisarjusze. Życie umysłowe na emigracji.

11. Działalność spiskowa w kraju

Rewolucyjni demokraci (Kamieński, Dembowski). Stowarzyszenie Ludu Polskiego. Związek Ściegiennego. Związek Plebejuszy (Stefański).

XVII. POCZĄTKI SOCJALIZMU NAUKOWEGO

Początki rewolucyjnej działalności Marksa i Engelsa. Krytyka socjalizmu utopijnego. Marks i Engels twórcami naukowego socjalizmu i organizatorami ruchu robotniczego. Utworzenie Związku Komunistów (1847). „Manifest Komunistycznej Partii” (1848): podstawowe założenia i znaczenie historyczne.

XVIII. „WIOSNA LUDÓW” W EUROPIE I NA ZIEMIACH POLSKICH

1. Powstanie krakowskie

Plan ogólnego powstania we wszystkich trzech zaborach. Wybuch powstania w Krakowie (1846). Działalność Dembowskiego. Program Rządu Narodowego, jego dekrety. Ruch chłopski w Galicji przeciw szlachcie (Szela). Upadek rewolucji. Pacyfikacja ruchu chłopskiego przez wojska austriackie. Likwidacja Rzeczypospolitej Krakowskiej.

2. Rewolucja 1848 r. we Francji

Przyczyny rewolucji, jej charakter i cele. Druga republika. Powstanie czerwcowe robotników paryskich. Kонтrewolucyjny zamach stanu Ludwika Bonapartego; utworzenie drugiego cesarstwa we Francji.

3. Rewolucja w Niemczech, w Cesarstwie Austriackim i we Włoszech

Walka o zjednoczenie Niemiec i likwidację przeżytków feudalizmu. Wybuch rewolucji w Prusach i w innych państwach niemieckich. Parlament frankfurcki. Rewolucyjna działalność mas; rola Marksa i Engelsa. Przejście burżuazji na pozycje reakcji, klęska rewolucji.

Ruchy rewolucyjne i narodowowyzwoleńcze w Austrii. Wybuch rewolucji w Wiedniu. Uwłaszczenie chłopów. Powstanie narodowe na Węgrzech, udział Polaków (Bem i Dembiński). Interwencja Rosji. Wzmocnienie reakcji.

Rewolucja we Włoszech, walka o zjednoczenie. Interwencja Austrii i klęska rewolucji.

4. Rewolucja na ziemiach polskich

Powstanie w Poznańskim (Mierosławski, Krotowski). Udział mas ludowych. Upadek powstania. Pozytywny stosunek postępujących ugrupowań niemieckich do sprawy polskiej. Wystąpienia rewolucyjne w Galicji. Uwłaszczenie chłopów. Sprawa ukraińska. Udział Polaków w europejskich ruchach rewolucyjnych 1848—1849 r.

XIX. ZJEDNOCZENIE WŁOCH

Rozbicie polityczne Włoch. Działalność Cavoura i rola Garibaldi. Utworzenie królestwa włoskiego w 1861 r. Likwidacja państwa kościelnego i ostateczne zjednoczenie Włoch (1870 r.).

XX. POWSTANIE STYCZNIOWE

Klęska Rosji w wojnie krymskiej. Kryzys systemu pańszczyźniano-absolutystycznego. Walka rewolucyjnych demokratów rosyjskich z caratem. Emancypacja chłopów w Rosji.

Rozwój gospodarczy Królestwa. Pierwsze manifestacje warszawskie. Walka chłopów o zniesienie pańszczyzny i o ziemię. „Biali” i „czerwoni”. Współpraca rewolucjonistów polskich i rosyjskich.

Wybuch powstania i Manifest Rządu Narodowego 22 stycznia 1863 r. Wewnętrzne walki o kierownictwo i społeczny charakter powstania. Charakter działań bojowych. Dyktatura Traugutta. Udział Polaków spoza Królestwa Polskiego. Rządy i ludy Europy wobec powstania. Negatywny stosunek papieżstwa. Udział w powstaniu rewolucjonistów rosyjskich i innych narodowości. Ukaz carski o uwłaszczeniu i jego następstwa. Upadek powstania i jego skutki dla narodu polskiego.

XXI. I MIĘDZYNARODÓWKA

Rozwój ruchu robotniczego po 1848 r. i jego osiągnięcia. Wiec robotników w Londynie w obronie narodu polskiego. Powstanie Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników (1864). Rola Marksa w I Międzynarodówce. Działalność Międzynarodówki i jej walka o zwycięstwo naukowego socjalizmu w ruchu robotniczym. Polacy w I Międzynarodówce (Walery Wróblewski).

XXII. WOJNA DOMOWA W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Wzrost terytorialny Stanów Zjednoczonych jako skutek zaborów na zachodzie i na południu. Napływ emigrantów. Szybki rozwój przemysłu w stanach północnych. Niewolnictwo utrzymywane przez plantatorów hamulcem rozwoju kapitalistycznego. Zaostrzenie się sprzeczności interesów między stanami południowymi i północnymi. Partie polityczne: republikanie i demokraci. Wybór Lincolna na stanowisko prezydenta. Utworzenie konfederacji stanów południowych i zerwanie unii. Wojna secesyjna (1861—1865). Zniesienie niewolnictwa Murzynów. Zwycięstwo stanów północnych. Społeczne, ekonomiczne i polityczne upośledzenie Murzynów w Ameryce po wojnie domowej.

XXIII. ZJEDNOCZENIE NIEMIEC PRZEZ PRUSY

Sojusz burżuazji niemieckiej z pruskim junkierstwem. Rola Bismarcka. Wyparcie Austrii ze Związku Niemieckiego. Utworzenie Związku Północnoniemieckiego pod kierownictwem Prus (1867). Antagonizm francusko-pruski. Wybuch wojny (1870). Klęska Francji. Utworzenie cesarstwa niemieckiego (1871).

XXIV. KOMUNA PARYSKA

Stanowisko I Międzynarodówki wobec wojny prusko-francuskiej. Rewolucja w Paryżu 8 marca 1871 r.; proklamowanie Komuny. Reformy Komuny. Wojna domowa między Komuną

a rządem wersalskim. Współpraca Bismarcka z rządem wersalskim i pomoc w zdławieniu Komuny.

Udział Polaków w obronie Komuny (Jarosław Dąbrowski, Walery Wróblewski). Upadek Komuny. Krwawe represje reakcji. Historyczne znaczenie Komuny jako pierwszej próby ustanowienia dyktatury proletariatu.

XXV. PRZEJŚCIE KAPITALIZMU WOLNOKONKURENCYJNEGO W FAZĘ IMPERIALIZMU

1. Imperializm

Szybki rozwój wielkiego przemysłu. Koncentracja i centralizacja produkcji i kapitału. Monopole. Wywóz kapitałów do krajów słabo rozwiniętych i do kolonii.

Decydujący wpływ monopoli na politykę.

2. Podział terytorialny świata w końcu XIX i na początku XX w.

Podboje kolonialne w Afryce. Podboje w Azji. Imperia kolonialne Anglii i Francji. Wyzysk kolonii. Opór ludów kolonialnych i zależnych przeciw wyzyskowi (powstanie Sipajów w Indiach, Tajpingów i Bokserów w Chinach, Mahdystów w Sudanie).

3. Wojny imperialistyczne

Dążenie młodych państw kapitalistycznych do nowego podziału świata (Niemcy, Włochy, Japonia, USA).

Wojna USA z Hiszpanią, zabór Filipin i Kuby. Wojna burska. Interwencja imperialistyczna w Chinach.

Wzrost znaczenia politycznego i gospodarczego Japonii po reformach Meidzi. Wojny zaborcze z Chinami. Rywalizacja mocarstw kolonialnych o opanowanie Chin (polityka „otwartych drzwi”). Wojna rosyjsko-japońska (1904—1905).

4. Realizacja programu politycznego burżuazyjnej demokracji

Monarchie konstytucyjne. Republiki. Upowszechnienie systemu rządów parlamentarnych. Rozwój życia politycznego i prasy.

Państwo i prawo na straży interesów klas posiadających. Ustawodawstwo socjalne. Stosunek Kościoła do zasadniczych problemów społecznych.

XXVI. II MIĘDZYNARODÓWKA

Rozwój ruchu robotniczego. Powstanie masowych partii socjalistycznych: niemieckiej socjaldemokracji, francuskiej partii socjalistycznej. Angielska Labour Party. Kongres paryski i utworzenie II Międzynarodówki (1889). 1 Maja dniem międzynarodowej demonstracji solidarności klasy robotniczej. Walka z rewizjonizmem i z reformizmem w międzynarodowym ruchu robotniczym (Plechanow, Róża Luksemburg, Lenin).

XXVII. ROZWÓJ NAUKI I TECHNIKI. ŻYCIE UMYSŁOWE W DRUGIEJ POŁOWIE XIX W.

Osiągnięcia nauk przyrodniczych. Ich wpływ na rozwój medycyny, agrotechniki, produkcji przemysłowej i komunikacji. Nowe odkrycia geograficzne: badania centralnej Afryki i Azji, Ameryki Południowej, wyprawy do bieguna.

Kierunek materialistyczny w nauce. Realizm i naturalizm w literaturze i w sztuce. Odwrót od realizmu i nowe kierunki w literaturze i w sztuce pod koniec XIX w.: symbolizm, impresjonizm.

KLASA III

(3 godziny tygodniowo)

I. STOSUNKI GOSPODARCZE, SPOŁECZNO-POLITYCZNE I KULTURALNE NA ZIEMIACH POLSKICH POD ZABORAMI W DRUGIEJ POŁOWIE XIX I NA POCZĄTKU XX W.

1. Stosunki gospodarcze

Szybki rozwój wielkiego przemysłu w Królestwie Polskim i na Śląsku. Słabe uprzemysłowienie Galicji i Poznańskiego. Przewaga kapitałów obcych w przemyśle. ✓

Struktura agrarna na ziemiach polskich. Wysoki poziom rolnictwa w zaborze pruskim. Zacołanie obszarniczej gospodarki w Królestwie i w Galicji. Rozdrobnienie ziemi i nędza chłopów. Emigracja stała i sezonowa.

2. Polityka zaborców wobec narodu polskiego

Represje w Królestwie po upadku powstania styczniowego. Rusyfikacja.

Polityka germanizacyjna Bismarcka. „Rugi pruskie”. Komisja kolonizacyjna. Hakata. Ustawa o wywłaszczeniu.

Autonomia Galicji w ramach monarchii austriacko-węgierskiej. Rządy „stańczyków”.

3. Przemiany społeczne i polityczne

Rozwarstwienie szlachty. Utrzymanie przez obszarnictwo pozycji ekonomicznych i politycznych. Wzrost znaczenia burżuazji i jej wewnętrzne zróżnicowanie. Ugodowa polityka klas posiadających wobec zaborców (trójlojalizm). Liga Polska (program niepodległościowy epigonów powstańczych) i jej ewolucja. Burżuazyjne ugrupowania polityczne pod koniec XIX i na początku XX w. (narodowa demokracja i jej przywódca).

4. Życie kulturalne na ziemiach polskich

Walka narodu polskiego z germanizacją i rusyfikacją. Działalność stowarzyszeń społecznych, oświatowych, naukowych i gospodarczych. Tajne nauczanie. Rozwój nauki i sztuki polskiej. Rozwój literatury polskiej i jej rola w społecznym i politycznym życiu narodu. Pozytywizm — ideologia polskiej burżuazji; praca organiczna.

5. Początki ruchu robotniczego i ludowego pod trzema zaborami. Podjęcie przez klasę robotniczą walki o narodowe i społeczne wyzwolenie

Liczebny wzrost klasy robotniczej, jej położenie. Etap walki żywiołowej. Walki strajkowe. „Wielki Proletariat” (1882—1886)

— program, zasięg, działalność i działacze (Waryński); powiązanie z ruchem rewolucyjnym w Rosji. Proces 29 proletariatchyków.

Ruch robotniczy po upadku „Proletariatu”. Bunt łódzki (1892) i jego znaczenie. Podłoże rozbicia w polskim ruchu robotniczym. SDKPiL i PPS — ideologia, działalność; PPSD Galicji i Śląska (Daszyński). PPS w zaborze pruskim. Udział w II Międzynarodówce. Wybitni przedstawiciele polskiego ruchu robotniczego: Róża Luksemburg, Julian Marchlewski, Feliks Dzierżyński i inni.

Galicja kolebką ruchu ludowego. Działalność B. i M. Wysłuchów. Walka o demokratyczny program ruchu ludowego, o ekonomiczne i polityczne wyzwolenie chłopą polskiego.

II. REWOLUCJA W ROSJI I W KRÓLESTWIE POLSKIM W 1905—1907 R.

1. Rewolucja w Rosji

Rozwój i koncentracja wielkiego przemysłu w Rosji. Położenie robotników, chłopów oraz narodów ciemnionych. Początki i rozwój ruchu robotniczego. Powstanie SDPRR — II Zjazd (1903). Rewolucyjna działalność Lenina.

Skutki klęski Rosji w wojnie z Japonią. Wzrost napięcia rewolucyjnego w masach robotniczych i chłopskich. „Krwawa niedziela”. Masowy ruch strajkowych, ruch chłopski, wrzenie w armii i wśród narodów ciemnionych. Leninowsko-bolszewicki program rewolucji. Rady Delegatów Robotniczych. Powstanie grudniowe. Porażka rewolucji, jej międzynarodowe znaczenie.

2. Rewolucja w Królestwie Polskim

Szczególny charakter rewolucji w Królestwie: narodowyzwoleńczy i społeczno-klasowy. Strajki ekonomiczne i polityczne, demonstracje. Strajk powszechny. Strajk szkolny. Strajki i walki chłopskie. Łódzkie powstanie zbrojne. Warszawa i Zagłębie Dąbrowskie — ośrodkami ruchu rewolucyjnego. Represje caratu. Rola SDKPiL i PPS w rewolucji. Wybitni działacze rewolucyjni.

Aktywizacja inteligencji i warstw średnich. Narodowa demokracja — podstawową partią polskiej burżuazji. Jej walka przeciw rewolucji.

Walka lewicy w PPS z nacjonalistycznymi elementami (Piłsudski). Rozłam w PPS, powstanie PPS-Lewicy. Wpływ rewolucji na pozostałe zabory: strajki, demonstracje i walka rewolucyjna w Galicji i pod zaborem pruskim.

III. PIERWSZA WOJNA ŚWIATOWA (1914—1918)

1. Przyczyny. Przebieg głównych działań wojennych w okresie od 1914 do 1917 r.

Podstawowe sprzeczności między mocarstwami imperialistycznymi na przełomie XIX i XX stulecia. Trójprzymierze i trójporozumienie. Wyścig zbrojeń. Ruch narodowyzwolenczy w Europie środkowej (Austro-Węgry) i na Bałkanach. Wybuch wojny światowej. Państwa centralne i koalicja. Załamanie się niemieckiego planu strategicznego. Główne fronty wojenne.

Wojna pozycyjna. Blokada państw centralnych. Przewrót w technice wojennej (wojna powietrzna i podwodna, użycie broni chemicznej, czołgi).

2. Stanowisko klasy robotniczej i partii robotniczych wobec wojny

Imperialistyczne cele wojny obu walczących stron. Bankructwo II Międzynarodówki i jej zejście na pozycje nacjonalistyczne. Walka Lenina i bolszewików o przekształcenie wojny imperialistycznej w wojnę domową. Tezy Lenina o wojnie sprawiedliwej i niesprawiedliwej (Konferencje w Zimmerwaldzie i Kienthalu).

IV. WIELKA SOCJALISTYCZNA REWOLUCJA PAŹDZIERNIKOWA

1. Burżuazyjno-demokratyczna rewolucja lutowa w Rosji w 1917 r.

Sytuacja wojenna na początku 1917 r. Klęski wojsk carskich. Rozkład aparatu państwowego, załamanie się ekonomiczne pań-

stwa. Wybuch rewolucji, obalenie caratu. Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. Burżuazyjny rząd tymczasowy. Dwuwładza i jej klasowy charakter.

2. Rewolucja Październikowa

Rosyjska Partia Komunistyczna z Leninem na czele — organizatorem rewolucji proletariackiej. Leninowski plan zbrojnego powstania. Zwycięstwo rewolucji — 7 listopada (25 października 1917 r.). Zdobycie władzy przez klasę robotniczą i ustanowienie dyktatury proletariatu. Pierwsze dekrety władzy radzieckiej: dekret o pokoju i dekret o ziemi, ich przełomowy charakter. Deklaracja praw narodów Rosji. Udział Polaków w rewolucji. Historyczne znaczenie Rewolucji Październikowej.

V. WZMOŻENIE SIĘ RUCHU REWOLUCYJNEGO W ŚWIECIE POD WPLYWEM REWOLUCJI PAŹDZIERNIKOWEJ. ZAKOŃCZENIE PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny. Klęska państw centralnych. Zawieszenie broni. Rewolucja w Niemczech w 1918 r. i rola Związku Spartakusa. Wzrost kontrrewolucji w Niemczech (zabójstwo Róży Luksemburg i Karola Liebknechta). Republika wajmarska. Rewolucja w Austrii — rozpad monarchii austriacko-węgierskiej. Powstanie Republiki Rad na Węgrzech (Bela Kun). Udział Polaków w walkach rewolucyjnych w Niemczech i na Węgrzech.

Kongres paryski i traktat wersalski (1919). Powstanie nowych państw.

Wojna domowa w Rosji. Zbrojna interwencja państw kapitalistycznych przeciw Republice Radzieckiej. Wystąpienia mas pracujących w krajach kapitalistycznych przeciw interwencji antyradzieckiej.

Utworzenie III Międzynarodówki.

VI. SPRAWA POLSKA W CZASIE PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Orientacje polityczne w Polsce: oparcie się na państwach centralnych, oparcie się na koalicji, orientacja rewolucyjna.

Stanowisko państw walczących wobec sprawy polskiej w początkowym okresie wojny. Rządy okupantów. Zniszczenia wojenne na ziemiach polskich. Akt 5 listopada 1916 r.

Polskie formacje wojskowe w kraju i za granicą (legiony, armia polska we Francji, formacje wojskowe w Rosji).

Decydujące znaczenie Rewolucji Październikowej dla rozwiązania sprawy polskiej. Uchwała rządu radzieckiego o unieważnieniu układów i aktów wynikających z rozbiorów Polski (1918).

VII. ODBUDOWA PAŃSTWA POLSKIEGO W LISTOPADZIE 1918 R. WALKA O WŁADZĘ (48)

Wzrost nastrojów rewolucyjnych na ziemiach polskich. Udział mas ludowych w walce o wyzwolenie narodowe: rozbrajanie wojsk okupacyjnych, zbrojne powstanie w Wielkopolsce.

Walka o klasowy charakter i kierunek odbudowującego się państwa polskiego. Rady Delegatów Robotniczych i Chłopskich, walka chłopów o ziemię. „Czerwone Zagłębie”. Rząd lubelski, jego demokratyczny program. Powstanie rządu centralnego i ujęcie władzy przez Piłsudskiego. Utworzenie KPRP w grudniu 1918 r. Stopniowe umacnianie się władzy burżuazyjnej w Polsce. Wojna polsko-radziecka (1920). Ustalenie granic Polski (traktat wersalski, traktat ryski, plebiscyty i powstania śląskie). Przełomowe znaczenie odzyskania niepodległości dla narodu polskiego.

VIII. ŚWIAT KAPITALISTYCZNY PO PIERWSZEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Nowy układ stosunków politycznych w świecie po wojnie. Sprzeczności między mocarstwami. Liga Narodów. Wzrost rewolucyjnego ruchu robotniczego i powstanie partii komunistycz-

nych w krajach kapitalistycznych. Narastanie sił reakcji w skali międzynarodowej: zwycięstwo faszyzmu we Włoszech i początki hitleryzmu w Niemczech.

Udział Stanów Zjednoczonych i Anglii w odbudowie potencjału gospodarczego i militarnego Niemiec.

IX. BUDOWA PODSTAW SOCJALIZMU W ZWIĄZKU RADZIECKIM

Odbudowa kraju. Budowa bazy przemysłowej socjalizmu w warunkach okrażenia kapitalistycznego. Kierownicza rola partii komunistycznej. Śmierć Lenina (1924).

Stalin na czele rządu i partii. Walka z opozycją. Wielkie 5-letnie plany gospodarcze. Kolektywizacja rolnictwa. Rozwój oświaty i kultury. Konstytucja ZSRR (1936).

X. RZECZPOSPOLITA POLSKA W LATACH 1921—1926 (48)

Główne stronnictwa i partie polityczne w Polsce i ich przywódcy.

Burżuazyjno-demokratyczna konstytucja z 17 marca 1921 r. (teoria a praktyka). Walki polityczne (zabójstwo prezydenta Gabriela Narutowicza). Trudności odbudowy państwa: zacofanie gospodarcze, zniszczenia wojenne, zależność od międzynarodowego kapitału, inflacja, zaostrenie walk klasowych (strajki). Walka o reformę rolną i jej główne etapy. Radykalizacja wsi polskiej (NPCh), białoruskiej (Hromada) i ukraińskiej (Selrob). Rząd Chjeno-Piasta. Wzmożenie reakcji. Wypadki krakowskie 1923 r. II Zjazd KPRP: przezwyciężenie błędów luksemburgizmu w kwestii narodowej i chłopskiej — punkt zwrotny w rozwoju ruchu rewolucyjnego w Polsce.

Proces jednoczenia różnych dzielnic i ziem w jedno państwo. Ustawodawstwo socjalne. Budowa Gdyni. Reforma rolna 1925 r. i jej wyniki. Rozwój oświaty i nauki.

XI. KRYZYS SYSTEMU DEMOKRATYCZNO-PARLAMENTARNEGO W POLSCE (128)

Zamach majowy Piłsudskiego w 1926 r. Rządy dyktatorskie przy zachowaniu pozorów parlamentaryzmu (BBWR). Ograniczanie praw obywatelskich. Nasilenie polityki dyskryminacji wobec mniejszości narodowych. Stanowisko KPP i jej walka z sanacją.

XII. KRYZYS IMPERIALIZMU (1929—1933)

1. Wielki kryzys ekonomiczny

Światowy kryzys przemysłowy, agrarny i finansowy. Faszystowskie usiłowania opanowania kryzysu. Zaostrzenie sytuacji w Niemczech. Komunistyczna partia Niemiec w walce z reakcją. Dojście do władzy Hitlera. Terror w Niemczech.

2. Walka narodowowyzwoleńcza ludów kolonialnych i zależnych

Nowy podział kolonii po pierwszej wojnie światowej. Nasilenie walk o narodowe i społeczne wyzwolenie w krajach kolonialnych i zależnych.

Okres burżuazyjno-narodowej rewolucji w Chinach przeciw feudalizmowi i imperializmowi (Sun Jat-sen). Zdrada Czang Kajszecka i jego przejście na współpracę z imperialistami. KPCh na czele walki o całkowite wyzwolenie społeczne i narodowe Chin (Mao Tse-tung). Agresja Japonii przeciw Chinom.

Wzrost oporu ludu Indii przeciw angielskim imperialistom. Kompromisowy charakter politycznego programu Gandhiego i radykalny kierunek działalności Nehru. Represje Anglików.

Antyangielski ruch narodowy w Egipcie i ogłoszenie niepodległości tego kraju.

XIII. POLSKA W LATACH ŚWIATOWEGO KRYZYSU EKONOMICZNEGO (1929—1934) (3g.)

Kryzys gospodarczy, jego rozmiary i skutki; wzrost bezrobocia i nędzy, sytuacja młodzieży. Stopniowa faszyzacja ustroju Polski. Ograniczanie praw socjalnych. Elementy kryzysu politycznego na tle narastania ruchu strajkowego, walk chłopskich i ruchów narodowowyzwoleńczych na terenach białoruskich i ukraińskich. Opozycja legalna (Centrolew) i rewolucyjna (KPP). Stosowanie przez sanację terroru dla utrzymania się przy władzy: proces brzeski, obóz koncentracyjny w Berezie Kartuskiej, pacyfikacje. Pakt z Hitlerem.

XIV. ZAOSTRZENIE SIĘ PRZECIWIENSTW W ŚWIECIE IMPERIALISTYCZNYM. WZROST SIŁ FASZYZMU

Główne kierunki zaborczej polityki hitlerowskich Niemiec i faszystowskich Włoch. Oś Rzym-Berlin-Tokio.

Uchwały VII kongresu Międzynarodówki Komunistycznej i walka komunistycznych partii o ich realizację.

Rewolucja i kontrrewolucja w Hiszpanii. Udział Polaków w obronie republikańskiej Hiszpanii, Karol Świerczewski.

Ugodowe stanowisko mocarstw zachodnich wobec zaborczości faszystowskich Niemiec; zabór Austrii; Monachium; rozbiór Czechosłowacji (stanowisko Polski). Stanowisko ZSRR oraz postępowych sił w Europie wobec agresji i wojny.

XV. POLSKA PRZED DRUGĄ WOJNĄ ŚWIATOWĄ (3g.)

1. Walka postępowych sił w narodzie ze wzmagającą się faszyzacją kraju

Aktywizacja sił prawicy: endecja i ONR. Obóz Zjednoczenia Narodowego (Ozon).

Faszystowskie elementy w konstytucji kwietniowej 1935 r. KPP w walce o jednolity antyfaszystowski front ludowy. KZMP

i front młodego pokolenia. Liga Obrony Praw Człowieka. Jednolitofrontowy kierunek w PPS. Zaostrzenie walk klasowych (Kraków, Łódź, Lwów). Radykalizacja mas chłopskich (strajk chłopski 1937 r.) i postępowej inteligencji (Kongres Kultury). Rozwiązanie KPP uchwałą Międzynarodówki Komunistycznej (1938).

2. Sytuacja międzynarodowa Polski

Próby przewycięzenia słabości gospodarczej i militarnej państwa (COP).

Sprzecznaz z interesami narodu, prohitlerowska, antyradziecka polityka zagraniczna sanacji.

Izolacja Polski w obliczu niebezpieczeństwa hitlerowskiego jako wynik polityki rządów sanacyjnych. Okrażenie Polski przez hitlerowskie Niemcy. Gwarancje angielskie. Zerwanie przez rząd niemiecki paktu o nieagresji z Polską. Zawarcie paktu o nieagresji między Niemcami a ZSRR.

XVI. DRUGA WOJNA ŚWIATOWA (1939—1945) 68

1. Wojna polsko-niemiecka w 1939 r.

Najazd niemiecki na Polskę. Wypowiedzenie wojny przez Anglię i Francję — brak działań wojennych na zachodzie. Stosunek sił stron walczących. Postawa społeczeństwa polskiego: udział komunistów polskich w walce z hitlerowskim najazdem (Marian Buczek), bohaterstwo żołnierza polskiego i ludności cywilnej w walce z najeźdźcą (obrona Westerplatte i Wybrzeża, bitwa nad Bzurą, obrona Warszawy i Modlina). Ucieczka rządu i naczelnego dowództwa do Rumunii. Wkroczenie wojsk radzieckich na ziemię Zachodniej Ukrainy i Białorusi. Ostatnie walki z Niemcami.

Polityczne i militarne przyczyny klęski wrześniowej.

2. Rozwój działań wojennych (1940—1945).

Klęska Francji (1940). Bitwa o Anglię. Udział wojsk polskich w obronie Francji i Anglii. Faszystowska agresja na Bałkanach.

Najazd na ZSRR (1941). Bohaterska walka armii i narodu radzieckiego. Bitwa o Moskwę. Partyzantka radziecka. Utworzenie antyhitlerowskiej koalicji. Sprawa drugiego frontu.

Agresja Japonii. Działania wojenne w Azji, na Oceanie Spokojnym i w Afryce.

Przełomowe znaczenie bitwy nad Wołgą. Decydujące dla losów wojny znaczenie operacji na froncie radzieckim. Ruch oporu w krajach podbitych. Początek rozpadu faszystowskiego bloku: klęska i kapitulacja Włoch. Konferencja teherańska. Utworzenie drugiego frontu. Konferencja jałtańsko-krymska. Wyzwalanie ziem polskich (1944). Ofensywa radziecka w 1945 r., zdobycie Berlina. Kapitulacja Niemiec (9 maja 1945 r.). Konferencja w Poczdamie.

Wypowiedzenie przez ZSRR wojny Japonii. Kapitulacja Japonii (2 września 1945 r.).

Utworzenie Organizacji Narodów Zjednoczonych (1945) — jej zadania i cele.

3. Charakterystyka działań wojennych

Przewaga środków natarcia nad środkami obrony. Rozmiary użycia broni pancерnej i lotnictwa. Przewaga wojny ruchowej nad pozycyjną. Rola wojsk spadochronowych i operacji desantowych. Użycie bomby atomowej przez USA (Hiroszima, Nagasaki). Zastosowanie zdobyczy nauki i techniki w przemyśle wojennym.

XVII. WALKA POLAKÓW O ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI

68

1. Okupacja hitlerowska

Terror jako metoda rządów okupanta. Planowe wyniszczanie narodu polskiego: masowe egzekucje, więzienia, obozy koncentracyjne, wysiedlanie. Zagłada Żydów. Eksploatacja gospodarstwa kraju, niszczenie dorobku kulturalnego. Polityczne cele hitlerowskiego terroru w Polsce.

2. Główne ośrodki ruchu oporów w Polsce i ich klasowe oblicze

Dwie drogi w walce o wyzwolenie kraju: reakcyjna i demokratyczna. Rząd polski na emigracji. Rachuby reakcyjnych polityków polskich na odbudowanie burżuazyjno-obszarniczego państwa w oparciu o mocarstwa zachodnie. Rząd Sikorskiego, zawarcie układu z ZSRR. Nawrót do polityki antyradzieckiej. Delegatura rządu emigracyjnego w kraju i podporządkowana jej Armia Krajowa (AK).

Przemiany polityczne w społeczeństwie polskim po klęsce wrześniowej. Wzrost wpływów organizacji postępowych i rewolucyjnych. Powstanie Polskiej Partii Robotniczej (1942) i jej program. Przewodząca rola PPR w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne w sojuszu z ZSRR. Czołowi działacze PPR: Marcei Nowotko, Paweł Finder, Władysław Gomułka. Gwardia Ludowa zbrojnym ramieniem PPR i ugrupowań lewicowych w walce z okupantem. ZWM — rewolucyjna organizacja młodzieży, „Szare Szeregi”. Przemiany w PPS. Radykalizacja mas chłopskich — „Wola Ludu”, Bataliony Chłopskie. Powstanie w Getcie Warszawskim.

Utworzenie z inicjatywy PPR Krajowej Rady Narodowej (1943), budowa konspiracyjnego aparatu władzy ludowej. Utworzenie Armii Ludowej. Prasa konspiracyjna. Tajne nauczanie.

Powstanie warszawskie. Reakcyjne cele kierownictwa powstania i bohaterstwo walczących. Klęska powstania i zniszczenie stolicy.

3. Walka Polaków na różnych frontach

Powstanie Związku Patriotów Polskich w ZSRR. Wspólnota ideowa ZPP i PPR. Utworzenie Dywizji Kościuszkowskiej w ZSRR. Bitwa pod Lenino. Polsko-radzieckie braterstwo broni. Udział I i II Armii Wojska Polskiego w wyzwoleniu kraju i rozgromieniu Niemiec hitlerowskich. Udział Polaków w Ruchu Oporu w innych krajach (Francja, Jugosławia, Ukraina, Białoruś). Udział formacji polskich w walkach na Zachodzie.

XVIII. POWSTANIE I UMCNIENIE ŚWIATOWEGO SYSTEMU SOCJALISTYCZNEGO

1. Z S R R

Odbudowa ze zniszczeń wojennych. Rozbudowa gospodarki narodowej. Wielkie osiągnięcia na polu nauki, techniki i kultury.

Ekonomiczna i militarna siła ZSRR.

Śmierć Stalina (1953). XX Zjazd KPZR i jego historyczne znaczenie: przewyciężenie kultu jednostki i jego następstw, wytyczenie zasad polityki międzynarodowej opartej na założeniach pokojowego współistnienia państw o różnych ustrojach społeczno-ekonomicznych.

Uchwała XXII Zjazdu i przejście do budownictwa komunizmu w ZSRR. ZSRR — przodującą siłą w obozie socjalistycznym.

2. Państwa Demokracji Ludowej

Rola ZSRR w wyzwaniu krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej spod jarzma hitlerowskiego. Ustanowienie w tych krajach dyktatury proletariatu w formie demokracji ludowej. Budownictwo podstaw socjalizmu.

Zwycięstwo rewolucji socjalistycznej w krajach południowo-wschodniej Azji: w Chinach, Północnej Korei, północnym Wietnamie. Specyfika rozwoju krajów południowo-wschodniej Azji. Rewolucja socjalistyczna na Kubie i jej znaczenie dla wzmocnienia antyimperialistycznego ruchu w państwach Ameryki Łacińskiej. Współpraca i wzajemna pomoc gospodarcza, techniczna, naukowa i kulturalna krajów socjalistycznych (RWPG). Współdziałanie partii komunistycznych i robotniczych.

XIX. POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA

128

1. Początki władzy ludowej w Polsce i walka o jej utrwalenie (1944—1947)

Powstanie PKWN — pierwszego ludowego rządu w Polsce. Manifest 22 lipca 1944 r. — program działania w walce o wy-

zwolnienie narodowe i społeczne. Przeprowadzenie reformy rolnej i likwidacja majątków obszarniczych; zasadnicze zmiany w strukturze społecznej i ekonomicznej kraju. Polityczne znaczenie reformy rolnej.

Polsko-radziecka umowa o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy powojennej (21 kwietnia 1945 r.).

Nowe granice Polski. Przejęcie i zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych.

Powstanie Rządu Tymczasowego. Skupienie się sił reakcyjnych wokół PSL (Mikołajczyk). Walka obozu demokratycznego pod wodzą PPR o umocnienie przeobrażeń demokratycznych. Ustawa o nacjonalizacji podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. Referendum i wybory do Sejmu Ustawodawczego — zwycięstwo polityczne obozu demokratycznego.

2. Przemiany gospodarcze i społeczno-polityczne w latach 1947—1949

Realizacja 3-letniego planu odbudowy i rozbudowy gospodarki. Zmiany w układzie sił klasowych. Ofensywa sił socjalistycznych — walka o zdobycie decydującej pozycji w handlu. Osiągnięcia w dziedzinie oświaty i kultury. Współpraca PPR z PPS i SL. Walka PPR i PPS o zjednoczenie ruchu robotniczego na bazie marksizmu-leninizmu. Historyczne znaczenie kongresu zjednoczeniowego (1948). Przemiany w ruchu ludowym; powstanie ZSL.

3. Plan sześcioletni — budowa bazy przemysłowej socjalizmu w Polsce (1950—1955). Konstytucja PRL (1952)

Industrializacja socjalistyczna — obiektywną koniecznością i dźwignią rozwoju całej gospodarki narodowej. Powstawanie nowych gałęzi przemysłu, wielkich budowli socjalizmu. Dążenie do socjalistycznej przebudowy gospodarki rolnej. Osiągnięcia i trudności. Współpraca gospodarcza Polski z ZSRR i innymi krajami socjalistycznymi. Pogłębienie rewolucji kulturalnej. Likwidacja analfabetyzmu. Konstytucja PRL (1952) — programem budownictwa podstaw socjalizmu w Polsce Ludowej.

4. Dalsze umacnianie podstaw socjalizmu w Polsce Ludowej

VIII Plenum KC PZPR w 1956 r.: usunięcie błędów i wypażeń; program dalszej rozbudowy socjalizmu w Polsce przy jak najczynniejszym udziale szerokich rzesz społeczeństwa. Ogólne prawidłowości i narodowa specyfika budownictwa socjalistycznego w Polsce w świetle uchwał VIII — X Plenum KC PZPR.

Walka o zwycięstwo ideologii marksistowskiej we wszystkich dziedzinach życia społeczno-politycznego, nauki i kultury. Osiągnięcia Polski Ludowej w budownictwie socjalizmu — wkładem w umocnienie światowego systemu socjalistycznego.

Polityka zagraniczna PRL.

XX. ŚWIAT KAPITALISTYCZNY PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Upadek znaczenia politycznego dawnych mocarstw. Hegemonia USA w obozie kapitalistycznym. Antykomunistyczna polityka USA. Agresywne pakti wojskowe (NATO, SEATO). Przejawy kryzysu ekonomicznego i próby jego zahamowania (wspólny rynek). Wzrost przeciwieństw i konfliktów między państwami kapitalistycznymi.

XXI. ROZPAD IMPERIALISTYCZNEGO SYSTEMU KOLONIALNEGO

Antyimperialistyczne walki narodowyzwolenicze ludów kolonialnych i zależnych — ich zasięg terytorialny i wyniki. Powstanie nowych państw. Rola partii komunistycznych i robotniczych.

Wpływ rozpadu systemu kolonialnego na zmiany w międzynarodowym układzie sił politycznych. Blok państw niezaangażowanych.

Popieranie przez młode państwa pokojowej polityki obozu socjalizmu.

Neokolonializm. Pomoc krajów socjalistycznych dla ludów nowo wyzwolonych.

XXII. SPRAWA NIEMIEC

Postanowienie konferencji w Poczdamie. Proces w Norymberdze. Okupacja i podział Niemiec. Powstanie NRF i NRD. Odrodzenie militarizmu niemieckiego w NRF; wzrost tendencji odwetowych. Układ Warszawski i jego obronny charakter. Współpraca NRD i PRL.

XXIII. ROZWÓJ KULTURY, NAUKI I TECHNIKI

Wielkie osiągnięcia współczesnej nauki i techniki oraz ich wpływ na rozwój życia gospodarczego, społecznego i na rozwój kultury. Rozwój medycyny (technika w służbie zdrowia). Wykorzystanie w krajach socjalistycznych zdobyczy nauki i techniki dla podniesienia dobrobytu i kultury mas pracujących. Badania przestrzeni kosmicznej; Gagarin — pierwszy kosmonauta (1961).

Niebezpieczeństwo wykorzystania przez siły reakcji osiągnięć nauki dla celów wojny i zniszczenia ludzkości (groźba wojny atomowej).

XXIV. WALKA SIŁ POSTĘPOWYCH W ŚWIECIE O POWSZECHNE ROZBROJENIE I POKOJOWE WSPÓLISTNIENIE PAŃSTW O RÓŻNYCH USTROJACH SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

1. Zagrożenie pokoju

Dążenie agresywnych sił imperialistycznych do wywołania nowej wojny. Wojna w Korei. Próba agresji angielsko-francuskiej na Egipt. Kryzys w rejonie Morza Karaibskiego. System wojennych baz przeciw ZSRR i krajom socjalistycznym. Polityka „zimnej wojny” i „z pozycji siły”. Neokolonialistyczne próby odzyskania utraconych pozycji w krajach nowo wyzwolonych (agresja USA w Wietnamie).

2. Pokojowa polityka państw obozu socjalistycznego

Walka ZSRR i państw socjalistycznych o zbiorowe bezpieczeństwo i powszechne, całkowite rozbrojenie. Sprawa zakazu doświadczeń z bronią nuklearną; Układ Moskiewski z 1963 r. Zagadnienie „stref bezatomowych”. Siły pokoju w krajach kapitalistycznych i nowo wyzwolonych w walce o trwały pokój. Konstruktynna działalność państw socjalistycznych na forum ONZ.

Wzrost międzynarodowego autorytetu PRL i jej udział w walce o pokojowe współistnienie, o utrwalenie pokoju i przyjaźni między narodami.

UWAGI O REALIZACJI PROGRAMU NAUCZANIA

I

1. Rola historii w realizacji ogólnych zadań dydaktyczno-wychowawczych szkoły

Historia jako nauka zajmuje się badaniem, opracowywaniem i wyjaśnianiem faktów, dotyczących wiedzy o człowieku, o jego rozwoju i pracy, o życiu społecznym, aby następnie wykrywać prawidłowości procesu dziejowego. Stale doskonalą się warsztaty i metody badawcze historyka pozwalają na coraz szersze i coraz głębsze poznawanie minionej rzeczywistości.

Historia jako przedmiot nauczania szkolnego ma przekazać uczniom określony zasób wiedzy o przeszłości, zbadanej już i opracowanej przez naukę.

Nauczanie historii opartej na założeniach materializmu historycznego ma duże wartości kształcące i wychowawcze, zaznajamia z naukowym poznawaniem przeszłości, kształtuje właściwy do niej stosunek.

Przez poznawanie dziejów rozwoju człowieka, jego pracy i wytworów tej pracy uczeń powinien zdobyć umiejętność analizy i oceny — z pozycji materializmu historycznego — problemów dnia dzisiejszego i perspektyw rozwojowych świata. Rozwijanie myślenia historycznego powinno w konsekwencji kształtować świadomą działalność społeczną ucznia. Wytycznymi tej działalności powinny być: naukowy światopogląd, socjalistyczna moralność i socjalistyczny humanizm, kształtowane przez umiejętnie ukazwaną prawdę historyczną.

2. Dobór i układ materiału nauczania

Dobór i układ materiału nauczania — przy stosowaniu odpowiednich metod dydaktycznych — powinny ułatwić uczniowi, odpowiednio kierowanemu przez nauczyciela, samodzielne analizowanie wydarzeń historycznych, ich wzajemnego uwarunkowania, pobudzać go do zastanawiania się, sta-

wiania pytań i szukania na nie odpowiedzi, które w toku całej nauki szkolnej będą coraz bardziej dokładne, pełne i coraz prawidłowiej formułowane.

Ogólne zasady doboru i układu materiału nauczania w programie uwzględniają zarówno właściwości historii jako nauki, jak również charakter tej dyscypliny jako przedmiotu nauczania i wychowania. Pozwalają one nauczycielowi dokonywać takiego rozkładu i szczegółowego doboru materiału faktograficznego w ramach programu, które ułatwią mu osiągnięcie celów dydaktyczno-wychowawczych, związanych z opracowaniem poszczególnych tematów.

Materiał nauczania obejmuje podstawowe fakty, niezbędne dla zrozumienia pierwotnej wspólnoty rodowej, epoki niewolnictwa i feudalizmu. W sposób bardziej pogłębiony i obszerniejszy potraktowane są wiadomości dotyczące epoki kapitalizmu i socjalizmu. Szczególnie dużo miejsca poświęcono w ostatniej klasie dziejom najnowszym, przy czym podkreślono genezę i rozwój Polski Ludowej.

Materiał ten dostarcza rzeczowych informacji, niezbędnych do rozumienia podstawowych pojęć historycznych, do wyciągania prawidłowych wniosków, do wyprowadzania uogólnień. Zawiera on dane, które prowadzą do rozumienia związków między faktami, do wykrywania ich — w miarę możliwości samodzielnie — przez ucznia, a to w rezultacie zbliża systematycznie i pewnie do rozumienia procesu dziejowego.

Dobór materiału uwzględnia zasadę integralności historii, a więc obejmuje wiadomości dotyczące różnych dziedzin życia społecznego i związków między nimi. Odpowiada również wymaganiom uniwersalności historii. Życie, rozwój aktualnych wydarzeń dziejowych, nasuwają konieczność rezygnacji z tradycyjnego ujmowania dziejów z pozycji tzw. europeizmu czy okcydentalizmu. Nowe ludy, nowe kraje domagają się miejsca w historii, wpływają na losy świata, tworzą nową historię.

Słuszną zasadą, że wiadomości z historii Polski powinny być potraktowane szerzej i w sposób bardziej pogłębiony, znalazła swój wyraz w odpowiednich proporcjach i w powiązaniach między historią narodową i powszechną.

Ogólny układ materiału jest chronologiczny i zgodny z periodyzacją naukową.

Materiał nauczania zawiera różne układy zagadnień, odpowiadające celom nauczania historii. Tak np. układy zagadnień, w których dominującą rolę odgrywają przemiany w życiu społeczno-gospodarczym, mają na celu doprowadzenie młodzieży do marksistowskiego rozumienia materialnych warunków życia społeczeństwa w procesie dziejowym, do zrozumienia roli sił wytwórczych i stosunków produkcji w rozwoju społeczeństwa.

Układy zagadnień tego typu umożliwiają przyswojenie podstawowych pojęć ekonomicznych, np.: pojęcia pracy jako podstawy życia i rozwoju społecznego, istoty wyzysku ludzi pracy, a także charakterystycznych cech gospodarki w różnych okresach historycznych. Przez odpowiednią systematyzację zdobytej wiedzy należy ukazać perspektywę historyczną rozwoju ludzkości i rozwoju własnego narodu.

W kształtowaniu naukowego światopoglądu ważną rolę odgrywają zagadnienia, które dotyczą przemian ustrojowych.

Uczniowie powinni zdawać sobie sprawę, dlaczego ustrój pierwotnej wspólnoty rodowej musiał przekształcić się w ustrój bardziej postępowy, tj. niewolniczy. Muszą zrozumieć, dlaczego ustrój niewolniczy musiał się załamać i ustąpić miejsca ustrojowi feudalnemu.

Poznanie głównych etapów rozwoju kapitalizmu ułatwi uczniom zrozumienie istoty i wielkiego znaczenia przełomu w dziejach ludzkości, dokonanego przez Rewolucję Październikową.

Istotną sprawą w zagadnieniach tego typu jest wyjaśnienie procesu przystosowywania się nadbudowy do nowej bazy.

Analiza tych problemów ułatwia młodzieży zrozumienie najbardziej istotnych przyczyn przemian ustrojowych, roli i funkcji państwa oraz ugruntowuje przekonanie o wyższości ustroju socjalistycznego nad ustrojem kapitalistycznym.

Inne natomiast cele realizowane są przy omawianiu układów zagadnień, w których dominującą rolę odgrywają przemiany ideologiczne. Analiza tych zagadnień wdraża młodzież do odróżnienia w każdym okresie dziejowym tego, co było postępowe, od tego, co było wsteczne; do wartościowania ideologii i wyrabiania pozytywnego stosunku do ideologii postępowych. Analiza tych zagadnień umożliwia też kształtowanie umiejętności oceny ludzi i wydarzeń historycznych.

Układy zagadnień, w których na czołowe miejsce wysuwa się działalność mas ludowych i wybitnych jednostek, dają okazję do głębszego wnikania w stosunki społeczno-gospodarcze i polityczne danego okresu historycznego. Uczymy tu młodzież wykrywania istotnych motywów działalności poszczególnych jednostek i grup społecznych. Rozpatrując działalność wybitnych ludzi na tle całokształtu stosunków społeczno-gospodarczych, wdrażamy uczniów do prawidłowego wartościowania czynów ludzkich oraz ideologii. Ułatwia to z kolei wyrabianie pozytywnego stosunku do postaci historycznych reprezentujących dążenia postępowe, przyczynia się do właściwego rozumienia roli jednostek i mas ludowych w dziejach.

W realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych naszej szkoły bardzo istotne są te układy zagadnień, których treść związana jest z walką klasową. Zagadnienie walki klasowej przewija się przez cały materiał

nauczania historii, niemniej mamy w programie tematy poświęcone specjalnie temu zagadnieniu, np. powstania niewolników w starożytności, powstania chłopskie w średniowieczu, rewolucje burżuazyjne, rewolucje proletariackie.

Dobór materiału nauczania umożliwi wyjaśnienie takich problemów, jak np.: podłoże gospodarcze konfliktów społecznych, rola organizacji politycznych, rola przodującej teorii, uświadomienie mas pracujących, strategia, taktyka, rola przywódców oraz właściwych sojuszków w walce klasowej, a zwłaszcza znaczenie internacjonalizmu proletariackiego i sojuszu robotniczo-chłopskiego. Odpowiednio dobrany materiał nauczania pozwala wyjaśnić różnicę między rewolucją burżuazyzną a rewolucją socjalistyczną, rolę mas ludowych w tych rewolucjach oraz rolę aparatu państwowego w walce klasowej.

Analiza tych zagadnień doprowadza młodzież do zrozumienia, że podział klasowy, interes klasowy jest decydującym czynnikiem we wszelkich starciach społecznych, że walka klasowa jest napędową siłą dziejową i niezmiernie ważnym czynnikiem postępu społecznego. Zrozumienie tych zagadnień stanowić będzie intelektualną podstawę kształtowania się pozytywnego stosunku uczuciowego uczniów do ideologii marksistowsko-leninowskiej i do ludzi walczących o zwycięstwo tej ideologii.

Mamy również w programie układy zagadnień, w których główną rolę odgrywa materiał dotyczący wojen oraz konfliktów międzynarodowych, np. wojny zaborcze i wojny obronne wywołane najazdem zewnętrznym, walki wyzwolenicze narodów ujarzmionych, konflikty gospodarcze i dyplomatyczne.

Analiza tych zagadnień wymaga wzięcia pod uwagę istotnych przyczyn konfliktu i bezpośrednich jego powodów, potencjału gospodarczego i militarnego walczących stron oraz układu sił, przyczyn i skutków zwycięstwa jednej, a klęski drugiej strony. Analiza tych zagadnień umożliwi wyjaśnianie istotnych motywów polityki klas eksploatatorskich, pogłębianie uczuć patriotyzmu i internacjonalizmu proletariackiego.

Jeszcze inne możliwości dają układy zagadnień, których treść obejmuje charakterystykę pewnych cywilizacji jako całości, np. Egipt w starożytności, Arabowie. Chodzi tu o charakterystykę całokształtu stosunków na określonym terenie i w pewnym okresie dziejowym, obejmującą różne odcinki życia. Możemy tu kształtować u uczniów umiejętność wykrywania związków warunków geograficznych z systemem gospodarki, systemu gospodarki ze stosunkami społecznymi i z ustrojem politycznym. Możemy wykazać procesy przenikania wpływów narodów przodujących w danym okresie historycznym na narody opóźnione w rozwoju. Możemy również wyrabiać umiejętność porównywania dwóch lub kilku systemów gospodarki oraz warunków życia ludzi na różnych terenach, a także umie-

jętność całościowego ujmowania różnych zjawisk i wyodrębniania głównych elementów tej całości.

Do realizacji niektórych z wymienionych wyżej celów kształcących i wychowawczych nauczania historii nadaje się również opracowywanie układów zagadnień, których treść dotyczy charakterystyki kultury w danym okresie historycznym, np. kultura Średniowiecza, Odrodzenia, Oświecenia.

Złożony charakter mają układy zagadnień poświęcone charakterystyce jakiegoś państwa lub narodu w danym okresie historycznym, np. Francja za czasów Napoleona I, polska Rzeczpospolita szlachecka w XVI w.

Omawianie tych zagadnień umożliwi wyrobienie umiejętności wiązania zmian politycznych z rozwojem sprzeczności między interesami poszczególnych klas i warstw społecznych, umożliwi zrozumienie klasowej istoty organizacji państwowej, rozwija umiejętność wartościowania ludzi i wydarzeń na tle warunków historycznych w danym miejscu i czasie, a także umiejętność porównywania różnych form organizacji państwa.

Ważną rolę odgrywają również układy zagadnień, wymagających charakterystyki całokształtu stosunków międzynarodowych w danym okresie historycznym, np. układ sił w Europie po wojnie trzydziestoletniej, zmiana układu sił w świecie po drugiej wojnie światowej.

Podane przykłady nie wyczerpują wszystkich typów zagadnień i różnych ich połączeń występujących w materiale nauczania historii, wskazują jednak na współzależność między treścią programu a celami nauczania historii.

3. Organizacja i metody nauczania historii

Dobór i układ materiału, założenia metodologiczne i ideologiczne nauczania historii stanowią podstawę pracy nauczyciela. Ale o wartości, o efektywności nauczania, o poziomie i trwałości wyników decyduje szczegółowy dobór materiału, a przede wszystkim odpowiednia organizacja i właściwe metody pracy nauczyciela.

Słowo mówione i pisane, obrazy, przedmioty, rysunki i schematy przedstawiają uczniowi minioną rzeczywistość, ale od sposobów przekazu, od metod kierowania poznaniem zależy, czy przemówi ona do jego umysłu, wyobraźni i uczuć. Od tego, jak pracuje nauczyciel i uczeń, zależy, czy nabywana wiedza stanie się wiedzą trwałą i aktywną, czy pomoże do rozumienia teraźniejszości i właściwego ustosunkowania się do niej.

Zadaniem nauczyciela jest kierowanie pracą poznawczą ucznia, pobudzanie go do wysiłku myślowego, do samodzielnego zdobywania wiedzy przez pokonywanie trudności oraz czuwanie nad kształtowaniem się właściwego stosunku ucznia do zdobywanej wiedzy.

Każda lekcja i każda praca domowa ucznia powinny być celowo i starannie zorganizowane, przy czym związek tych etapów codziennej pracy ucznia powinien być wyraźny, celowy, należycie przemyślany.

Szczupłość czasu lekcyjnego — przy bogactwie materiału i zadań dydaktycznych — powoduje konieczność rygorystycznej oszczędności czasu i wdrażanie do tej oszczędności uczniów. Nauczyciel powinien w czasie lekcji stawiać jasne i zwięzłe pytania i wdrażać ucznia do jasnych i treściwych odpowiedzi.

Logiczny, zwarty tok wykładu i wypowiedzi nauczyciela nie tylko stanowi wzór budowy odpowiedzi ucznia, ale wpływa decydująco na przejrzystość konstrukcji lekcji i oszczędność czasu. Stałe, konsekwentne wdrażanie ucznia do jasnego, jednoznacznego wyrażania myśli przy użyciu właściwych i właściwie rozumianych słów, wdrażanie do tego, aby odpowiedź była wynikiem własnego rozumowania, a nie zapamiętania jedynie rozumowania autora podręcznika lub fragmentu wykładu, mają nie tylko ogólnie kształcące i wychowawcze znaczenie, ale ułatwiają sprawną organizację lekcji, pozwalają na głębsze i wszechstronniejsze potraktowanie materiału. Dobrze zorganizowana lekcja ułatwia utrzymanie właściwych proporcji między częścią informacyjną a czasem przeznaczonym na samodzielne rozwiązywanie zadań i ćwiczenia, na dowolne pytania uczniów, na nieprzewidziane wyjaśnienia dodatkowe itp.

Zwalczając encyklopedyzm dydaktyczny, należy jednak doceniać znaczenie znajomości materiału rzeczowego i umiejętności posługiwania się nim. Wystrzegając się formalizmu dydaktycznego, należy dążyć do rozwijania w pracy nad materiałem rzeczowym samodzielnego myślenia.

Przedmiot poznania ucznia — dzieje — udostępniamy przez wybrany i zestawiony według naukowych i dydaktycznych kryteriów materiał nauczania. Natura tego przedmiotu, jego naukowe ujęcie i interpretacja, oparte na materializmie historycznym, oraz możliwości poznawcze ucznia wymagają starannie dobranych metod pracy.

Dla wypracowywania, a szczególnie dla poprawnego stosowania metod, niezmiernie ważna jest świadomość, z jakiego stanowiska wybieramy i interpretujemy materiał historyczny, co chcemy uczniowi pokazać, czego dowiedzieć, o czym przekonać. Wymowa faktów nie zawsze trafia bezpośrednio do umysłów i uczuć. Dopiero sposoby pracy ucznia, umiejętnie nią kierowanie decyduje, czy poznane fakty minionej rzeczywistości naprawdę przemówią, czy będą one należycie rozumiane i ocenione. Nie przez samogromadzenie, wylizywanie i opisywanie faktów zdobywa uczeń wiedzę o dziejach, ale przez szukanie i mozolne nieraz znajdowanie odpowiedzi na pytania: jak kształtowało się społeczeństwo ludzkie, jak człowiek pracował, o co walczył, jakie i jak pokonywał trudności, na czym polega wartość jego dorobku kulturalnego i jego wytworów.

Dobieranie metody opracowania tematu polegać powinno na ustaleniu metody wiodącej. Metodzie wiodącej muszą towarzyszyć elementy innych metod. Tak np. przy dobrym, uzasadnionym wykładzie szkolnym jako metodzie wiodącej — występują różne sposoby aktywizowania uczniów, a więc elementy heurezy, pracy z tekstem, różne formy oglądu jako źródła częściowej lub dodatkowej informacji. Podobnie wszelki ogląd jako metoda wiodąca (praca ucznia, której podstawą jest obserwacja rzeczy) związany jest z elementami heurezy i wykładu, z tekstem, niekiedy z pracą manualną (wykonywanie modeli itp.).

Nauczanie prowadzone każdą niemal metodą może być potraktowane problemowo. Również przy metodzie podającej można aktywizować pracę i myślenie ucznia, stosując fragmentarycznie w toku lekcji elementy metod poszukujących (jako tzw. czynności dydaktyczne).

Jeżeli przyjmiemy określenie problemu stawianego uczniowi jako trudność, którą uczeń musi pokonać, wyraźnie odróżnimy problem dydaktyczny od zwykłych pytań zarówno naprowadzających, jak sprawdzających i innych, którymi od dawna posługujemy się przy nauczaniu historii — jasno zarysuje się możliwość problematyzacji materiału nauczania historii.

W nauczaniu historii istnieje poważne niebezpieczeństwo problemów pozornych — traktowania pytań jako problemów, niebezpieczeństwo trudnych problemów naukowych, a więc niemożliwych do prawidłowego rozwiązania na tym poziomie nauczania, wreszcie niebezpieczeństwo problemów zgoła niewłaściwych, z nauką historyczną niezgodnych.

Aby móc rozwiązać problem na swoją miarę, uczeń powinien posiadać dostateczny zasób wiedzy, zdobytej na podstawie informacji dostarczanych mu w różny sposób, powinien możliwie samodzielnie wykonać szereg różnych operacji logicznych, a więc rozumować — dowodzić, uzasadniać, wyciągać wnioski z wystarczających przesłanek. Żeby uczeń mógł do takiej pracy przystąpić, nauczyciel powinien wytworzyć sytuację problemową; muszą istnieć dostatecznie silne motywy, które skłonią ucznia do podjęcia pracy wymagającej znacznego wysiłku myślowego.

Problem, przed którym stawiamy ucznia, nie może być zbyt trudny, gdyż wówczas staje się pozorny i daje pozorne rozwiązania, a także nie może być zbyt łatwy, gdyż nie pobudza do wysiłku myślowego, nie wytwarza gotowości do pokonania trudności, nie zainteresuje wynikiem pracy. W problemowym nauczaniu wydają się najważniejsze dwa postulaty: uczeń musi być przekonany o celowości wysiłku i korzyści płynących z pokonania trudności oraz problem musi być tak postawiony, by uczeń mógł osiągnąć wynik jasny, dający się wyrazić w poprawnej formie.

Żywe słowo odgrywa bardzo ważną rolę w nauczaniu historii nie tylko jako jedno ze źródeł wiedzy uczniów, lecz również jako niezastąpiony środek oddziaływania wychowawczego.

Chodzi tu przede wszystkim o takie metody nauczania, jak opowiadanie, opis lub wykład nauczyciela oraz referat uczniowski i dyskusja.

Opowiadanie nauczyciela wiąże się z metodą obserwacji historycznej. Główną jego funkcją jest wytwarzanie w umysłach uczniów prawdziwych wyobrażeń historycznych oraz wyrabianie właściwego nastawienia emocjonalnego do omawianych wydarzeń.

Tym samym celom służy również opis, który w praktyce nauczania historii występuje najczęściej jako element opowiadania nauczyciela lub wykładu, przy czym opis poszczególnych wydarzeń historycznych łączy się często z wykorzystaniem odpowiednich środków poglądowych.

Wykład szkolny jest uzasadniony, często konieczny, jeśli w danym przypadku jest na przykład jedynym źródłem wiadomości ucznia, wprowadza go w zagadnienie lub organizuje jego dalszą pracę, jeśli wreszcie jest nie tylko wzorem logicznej budowy, konstrukcji i języka, ale ma wartości artystyczne, literackie, działa na uczucia. Wymienione walory mogą mieć niektóre tylko wykłady związane z określonymi tematami czy zagadnieniami. Nadużywanie wykładu może być niecelowe lub nawet dydaktycznie niewskazane, zwłaszcza że wynik jest trudny do sprawdzenia.

Referat uczniowski jest ustnym albo pisemnym przedstawieniem wyników samodzielnej pracy indywidualnej lub zespołowej na określony temat. Referat uczniowski może być uzupełnieniem informacji nauczyciela lub może stanowić dobry punkt wyjścia dla rozwiązania określonego problemu. Można np. powierzyć zdolniejszym uczniom przeczytanie odpowiedniej lektury i zreferowanie na lekcji jakiegoś zagadnienia, którego wyjaśnienie na podstawie dotychczasowych wiadomości sprawia uczniom trudność. Dyskusja nad referatem powinna doprowadzić uczniów do uświadomienia sobie problemu, jego sformułowania i ewentualnie ustalenia planu pracy nad jego rozwiązaniem.

Dyskusja (rozmowa nauczająca) jest metodą nauczania, w której celowo organizuje się zbiorową aktywność myślową uczniów. Dyskusja stanowi jeden ze sposobów rozwijania samodzielnego myślenia, umiejętności formułowania wypowiedzi, argumentowania.

Dyskusja opiera się na znanym materiale faktograficznym i ma wdrożyć uczniów do posługiwania się zdobytą wiedzą w nowych sytuacjach poznawczych. Tę metodę pracy stosujemy na lekcjach historii najczęściej w tych przypadkach, kiedy:

- przeprowadzając różnego rodzaju porównania i zestawienia znanych faktów i procesów historycznych, doszukujemy się analogii i różnic;
- dążymy do wykrycia i jasnego sprecyzowania bardziej złożonych stosunków czy związków zachodzących między faktami;
- powtarzamy i systematyzujemy większe partie opanowanego materiału nauczania;

— przeprowadzamy analizę pojęcia historycznego, uzupełniając je nowymi elementami;

— aktualizujemy wydarzenia dziejowe.

Problem do dyskusji wysuwa zazwyczaj nauczyciel, lecz należy dokładać starań, aby i uczniowie występowali z inicjatywą przedyskutowania różnych zagadnień.

Można dzielić uczniów na grupy, z których każda opracowuje osobno dane zagadnienie, a następnie referuje je w klasie. Wywiązuje się wówczas dyskusja w obrębie każdej grupy i między grupami. W toku dyskusji uczniowie robią notatki, przygotowują odpowiedzi, gromadzą argumenty.

Zadaniem nauczyciela jest sprawne kierowanie dyskusją, umiejętne korygowanie błędów oraz podsumowanie i wyciągnięcie wniosków.

Obok żywego słowa dużą rolę w nauczaniu historii odgrywa praca uczniów na podstawie tekstów.

Przygotowując młodzież do życia staramy się wyrobić w niej umiejętność samodzielnego zdobywania wiedzy na podstawie słowa drukowanego. Udział historii w realizacji tego zadania jest szczególnie duży, gdyż integralnie z tym przedmiotem nauczania związane jest wykorzystywanie różnych tekstów, jak tekstu podręcznika, lektury historycznej oraz tekstów źródłowych.

Organizowanie pracy uczniów na podstawie tekstu podręcznika wymaga od nauczyciela bardzo starannego przygotowania, polegającego na dokładnej analizie treści poszczególnych jego rozdziałów z punktu widzenia realizacji zamierzonych celów dydaktyczno-wychowawczych, a zwłaszcza tego materiału, na którym ma być oparta samodzielna praca uczniów. Analiza podręcznika wymaga rozważenia takich spraw: czy podana w podręczniku ilość i jakość faktów oraz związków między nimi jest wystarczająca do zrozumienia przez uczniów uogólnień podanych w tekście; jakie występują zależności między faktami historycznymi; jakie wnioski uczniowie mogą sami wyprowadzić; czy nie ma w tekście zbyt ostrych przejść od pojedynczych związków do skomplikowanych łańcuchów zależności między omawianymi wydarzeniami i zjawiskami historycznymi.

Uzupełnieniem podręcznika jest planowo i celowo zorganizowana lektura książek i artykułów popularnonaukowych, wybranych przez nauczyciela wyjątków z opracowań naukowych oraz z literatury pięknej.

Szersze zastosowanie lektury historycznej, odpowiednio dobieranej pod względem stopnia trudności, możliwe jest raczej w pracy pozalekcyjnej. W pracy lekcyjnej zakres ćwiczeń opartych na lekturze jest stosunkowo niewielki ze względu na ograniczony czas. Bezpośrednim celem tych ćwiczeń jest przede wszystkim rozwijanie umiejętności i sprawności posługiwania się książką historyczną przy samodzielnym rozwiązywaniu określonych zagadnień.

Bardzo ważną pozycję zajmują w nauczaniu historii teksty źródłowe, zbliżają one bowiem bardziej bezpośrednio do życia ludzi danej epoki historycznej, do ich sposobów myślenia, obyczajów, języka itp. Korzystanie z materiałów źródłowych w nauczaniu historii na poziomie szkoły średniej jest jednak ograniczone nie tylko tym, że analiza źródeł zajmuje dużo czasu, lecz głównie możliwościami poznawczymi uczniów. Teksty źródłowe powinny być natomiast wykorzystywane przez nauczyciela jako podstawa różnych ćwiczeń, zwłaszcza wymagających analizy podanych w tekście źródłowym faktów w świetle znanych już uczniom uogólnień.

Utrwalanie wiadomości powinno towarzyszyć każdej metodzie pracy, zarówno poszukującej, jak i podającej.

Powtarzanie jako element utrwalania nie może być jednak wyodrębnioną czynnością o charakterze mechanicznym i jedynym celem lekcji lub pracy domowej ucznia. Innymi słowy, nie należy powtarzać nazw, wydarzeń, dat i innych danych w identycznych związkach, natomiast powinno się wielokrotnie wracać do ważnych elementów treści w różnych związkach, wzbogacanych nowymi faktami. Powtarzanie może więc stanowić integralną część różnych odcinków pracy nad nowym materiałem, ale wtedy, gdy jest ściśle wiązane w proces poznawania, a nie wyodrębnione w sztuczny i mechaniczny sposób.

Odpowiedzi uczniów na prawidłowo sformułowane pytania nauczyciela nie tylko wykazują stan wiedzy uczniów i stopień rozumienia pojęć i związków, ale także świadczą o tym, czy uczeń potrafi z tej wiedzy korzystać. Mają zatem kształtującą i utrwalającą wartość.

Jeśli poszczególne elementy treści poznawczych — wydarzenia, nazwiska, daty, nazwy — mają wejść do trwałego zasobu wiedzy ucznia, powinny być połączone w odpowiednie związki. Jednocześnie uczeń powinien w toku nauki szkolnej zdobywać umiejętność operowania tymi elementami, tj. łączenia ich w różne związki. Na tym polega umiejętność umieszczania wydarzeń, ludzi i rzeczy w czasie historycznym, w związkach czasowo-przestrzennych i przyczynowych. Trwałe zapamiętanie materiału historycznego może uczeń osiągać wówczas, gdy w toku pracy nad zdobywaniem nowych wiadomości nauczy się w sposób naturalny wiązać nabytą wiedzę z nabywaną i odwrotnie.

4. Organizacja pracy domowej uczniów

W rozwijaniu samodzielności i aktywności myślowej uczniów ważną rolę odgrywa nie tylko odpowiednia organizacja pracy lekcyjnej, lecz również pracy domowej. Praca domowa jest uczeniem się bardziej samodzielnym i z tego względu spełnia ważną rolę wychowawczą.

Ogólnie można w nauczaniu historii wyodrębnić trzy grupy zadań domowych:

- 1) zadania polegające na przygotowaniu materiału niezbędnego do omówienia lub przedyskutowania wybranego problemu,
- 2) zadania wymagające samodzielnego rozwiązania postawionego na lekcji problemu,
- 3) zadania wymagające posługiwania się zdobytą wiedzą historyczną w zmienionych sytuacjach poznawczych.

W zadaniach grupy pierwszej chodzi o uporządkowanie z nowego punktu widzenia materiału już przyswojonego, jak również o samodzielne zdobywanie nowych wiadomości.

Przypuśćmy, że głównym celem zamierzonej lekcji będzie doprowadzenie uczniów do zrozumienia przodującej roli PPR w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne w czasie drugiej wojny światowej oraz ukształtowanie odpowiedniego stosunku emocjonalnego uczniów do czołowych działaczy tej partii.

Zagadnienia związane z tą lekcją omawiane były już w szkole podstawowej. Poza tym niektóre wiadomości zdobyli uczniowie przy różnych okazjach, m. in. na lekcjach języka polskiego oraz w pracy w organizacjach młodzieżowych. Zadanie domowe może tu więc polegać na uporządkowaniu posiadanych już wiadomości oraz zebraniu nowego materiału faktograficznego, niezbędnego do realizacji głównego celu tej lekcji. Lekcję można wówczas zacząć od wypowiedzi uczniów na temat działalności PPR, co pozwoli nauczycielowi sprawdzić stan wiadomości uczniów w tym zakresie oraz ustalić zagadnienia, wymagające wyjaśnienia lub uzupełnienia materiałem faktograficznym.

Zadania grupy pierwszej mogą mieć różnorodny charakter, np.: odpowiedzi na pytania; układanie planów; opracowanie ilustracji historycznych, schematów, map; zestawianie tablic; zbieranie materiału informacyjnego przez wywiady; krótkie referaty.

Zadania drugiej grupy są trudniejsze. Można je dawać uczniom tylko wtedy, gdy nie są to problemy zbyt złożone i gdy wskazany przez nauczyciela materiał jest wystarczający i przystępny dla uczniów. Tak np. przy opracowaniu tematu „Wojny imperialistyczne” istotną sprawą jest doprowadzenie uczniów do zrozumienia podstawowych przyczyn tych wojen. Ten trudny problem trzeba omówić na lekcji. Natomiast materiał, dotyczący przejawów dążenia państw kapitalistycznych do nowego podziału świata, może być przedmiotem zadań domowych.

Bardzo ważną funkcję w nauczaniu historii mają do spełnienia zadania grupy trzeciej, które mogą występować w różnych formach, jak: konkretyzacja poznanych na lekcji uogólnień, porównywanie, ustalanie związków przyczynowych i genetycznych, wartościowanie itp. Na przykład w toku opracowania tematu „Początki państwa polskiego” można wykorzystać

tać posiadane już przez uczniów wiadomości o kształtowaniu się ustroju feudalnego na Zachodzie, co ułatwi zrozumienie analogicznych zjawisk zachodzących na ziemiach polskich. Praca domowa na ten temat, łącznie z kontrolą jej wyników na lekcji, będzie miała za zadanie wyodrębnić cech wspólnych omawianego zjawiska, np. uzależnienie ludności wolnej oraz swoistych właściwości kształtowania się stosunków feudalnych w naszym kraju.

W tej grupie zadań może być wykorzystywany materiał lokalny i regionalny, filmy, wystawy, powieści historyczne, fragmenty źródeł historycznych itp. Jeżeli na przykład uczniowie znają już ogólne cechy stylu gotyckiego, to można zastosować ćwiczenia, polegające na odszukiwaniu tych cech w zabytkach architektury znajdujących się w okolicy lub ćwiczenia na podstawie odpowiedniego materiału ilustracyjnego.

5. Kontrola i ocena wyników pracy uczniów

Kontrola wyników nauczania jest jednym z istotnych warunków trwałości zdobytej przez uczniów wiedzy oraz bodźcem sprzyjającym rozwijaniu ich samodzielności i aktywności myślowej.

Główną zaletą różnych sposobów kontroli ustnej (np. szczegółowe rozwijanie podanego przez nauczyciela zagadnienia, rozwijanie danego zagadnienia tylko w formie planu, odpowiedzi na pytania itp.) jest bezpośredni kontakt nauczyciela z uczniem, co umożliwi zadawanie dodatkowych pytań dla pogłębienia kontroli. Kontrola ustna zabiera jednak dużo czasu lekcyjnego i ogranicza możliwości jednoczesnego sprawdzenia stanu wiadomości i umiejętności wszystkich uczniów w klasie.

Pisemne prace kontrolne stanowią ważny sposób wyrównania braków kontroli ustnej. Umożliwiają one bowiem sprawdzenie wiadomości wszystkich uczniów w stosunkowo krótkim czasie. Ta forma kontroli może być jednak stosowana tylko sporadycznie. Uzupełnieniem kontroli ustnej i pisemnych zadań kontrolnych jest stała obserwacja pracy uczniów.

Z zagadnieniem kontroli pracy ucznia wiąże się ściśle sprawa oceny. Najogólniej rzecz biorąc przy ustalaniu oceny pracy uczniów należy brać pod uwagę:

— stopień opanowania i zrozumienia materiału nauczania przewidzianego w programie, umiejętność precyzowania pojęć historycznych, dokonywania uogólnień, syntez itp.;

— umiejętność prawidłowego naświetlania faktów i procesów historycznych z punktu widzenia materializmu historycznego;

— umiejętność poprawnego rozumowania, krytycznego myślenia, formułowania jasnych, logicznych wypowiedzi;

— systematyczność w pracy i aktywność w zajęciach szkolnych.

6. Pomoce naukowe

W nauczaniu historii operujemy głównie pojęciami. Jednakże ogląd rzeczy jest ważnym czynnikiem kształcenia historycznego. Sam przez się nie wyjaśnia wprawdzie minionej rzeczywistości, ale umiejętnie włączony w system nauczania stanowi punkt wyjścia dla operacji umysłowych ucznia jako ważny i nieodzowny czynnik kształcenia wielu pojęć historycznych.

Stopniowanie trudności w posługiwaniu się różnymi środkami poglądowymi powinno zmierzać do systematycznego zwiększania samodzielności uczniów. Nie jest bowiem rzeczą obojętną, czy uczniowie sami wyprowadzają wniosek — np. na podstawie analizy mapy — czy też otrzymują go w gotowej postaci od nauczyciela.

Przy słowno-ilustracyjnym sposobie posługiwania się środkami poglądowymi stopień samodzielności uczniów jest na ogół mały.

Zupełnie inny charakter ma działalność poznawcza uczniów, gdy materiał poglądowy stwarza dla nich podstawę do samodzielnego wyprowadzania wniosków.

Nie wszystkie środki poglądowe nadają się w jednakowym stopniu do rozwijania samodzielności i aktywności myślowej uczniów. Tak np. charakterystyczną cechą obrazów i tablic jest statyczne ujmowanie określonych fragmentów rzeczywistości historycznej. Grupowanie obrazów w kolejności chronologicznej i według określonych linii tematycznych umożliwia jednak rozwojowe ujmowanie danej dziedziny życia. Gdy uczniowie porównują samodzielnie tak zgrupowane ilustracje, łatwo im zrozumieć przebieg zachodzących zmian, np. w rozwoju sił wytwórczych. Obrazy o odpowiednim formacie można wykorzystywać na lekcji, rzutując je na ekran przy pomocy episkopu.

Szczególnie dużą rolę odgrywają w nauczaniu na poziomie licealnym obrazy schematyczne, a przede wszystkim mapy. Mapa może być dla uczniów nie tylko pomocą naukową, lecz także źródłem wiedzy, której zdobycie wymaga samodzielnego rozumowania.

Zadania, wymagające od uczniów uzyskania nowych wiadomości i przeprowadzania samodzielnego wnioskowania na podstawie mapy, powinny być oparte głównie na mapkach podręcznych (w atlasach i w podręcznikach).

Z dużym pożytkiem stosowane są w nauczaniu historii przezrocza, filmy, audycje radiowe i telewizyjne.

Przezrocza spełniają w zasadzie te same funkcje, co obrazy i tablice. Dodatknią ich cechą jest to, że zazwyczaj tworzą opracowaną już dydaktycznie serię, co umożliwia bardziej wszechstronne poznanie omawianych faktów historycznych.

W nauczaniu historii coraz większą rolę zaczyna odgrywać film historyczny, zwłaszcza film szkolny. Najważniejszą funkcją filmu jako

pomocy naukowej jest odtwarzanie przeszłości w ruchu, w działaniu. Obok tej głównej funkcji film może spełniać w nauczaniu historii cały szereg funkcji pomocniczych, Tak np. film bądź jego wybrane fragmenty można wykorzystać jako punkt wyjścia do stwarzania na lekcjach sytuacji problemowych lub też do konkretyzacji znanych już uogólnień.

Szczególnie ważną rolę odgrywają w nauczaniu historii źródła historyczne typu materialnego, tj. różne obiekty i przedmioty historyczne, jak eksponaty w muzeach, zabytki architektury, grodziska itp. Zabytki kultury materialnej przedstawiają konkretne i autentyczne fragmenty rzeczywistości historycznej i w większym stopniu wywołują przeżycia emocjonalne. W nauczaniu historii wykorzystuje się przede wszystkim historyczne zabytki miejscowe.

Nie zawsze jest możliwe zorganizowanie w szkole oddzielnej pracowni historycznej. W trudniejszych warunkach urządza się pracownie łączne, np. dla historii i geografii lub dla historii i wychowania obywatelskiego. Gdy i to nie jest możliwe, gromadzi się zbiory pomocy szkolnych w jednej z klas, dostosowując ją do roli pracowni.

Niezbędną w pracy nauczyciela historii jest podręczna biblioteczka, obejmująca książki typu podręcznikowego, prace naukowe i popularnonaukowe, teksty źródłowe, encyklopedie, atlasy, czasopisma. Biblioteczka taka, umieszczona w pracowni lub w klasie, służy jako warsztat pracy zarówno nauczycielowi, jak i uczniom.

7. Korelacja z innymi przedmiotami nauczania

W toku nauki szkolnej w liceum konieczne jest nawiązywanie na lekcjach jednego przedmiotu do innych dyscyplin naukowych i wykazywanie wzajemnych związków i uwarunkowań między zjawiskami przyrody, życia społecznego i psychiki ludzi. Pozwoli to na lepsze i wszechstronnejsze naświetlanie faktów i zjawisk oraz na pełniejsze i bardziej ściśle rozumienie pojęć.

Nauczanie historii powinno cechować dążenie do wzajemnego powiązania różnych dziedzin życia. Dlatego trzeba skupiać i syntetyzować wiadomości zdobyte przez uczniów na lekcjach innych przedmiotów. Na przykład wiadomości o wielu ważnych odkryciach i wynalazkach w dziedzinie fizyki, chemii, biologii, geografii mogą i powinny być na lekcjach historii powiązane z całokształtem warunków społeczno-gospodarczych i politycznych, panujących w danym okresie historycznym. Historyk ma możliwość wykazania wpływu nauk przyrodniczych na rozwój techniki, życia społecznego i kultury.

Wiele istotnych związków ma historia z nauką języka polskiego. Historia ułatwia umiejscowienie w czasie i należyte zrozumienie historii literatury oraz wydarzeń z przeszłości, występujących w dziełach literac-

kich. Dotyczy to zwłaszcza klas III i IV, w których polonista korzysta z podbudowy społeczno-politycznej przygotowanej przez historyka. Natomiast w klasach I i II może nauczyciel historii nawiązywać do wiadomości o kulturze antyku (fragmenty *Iliady*, *Antygona*), średniowiecza, Odrodzenia i Oświecenia, które zdobyli uczniowie w klasie I na lekcjach języka polskiego. Lektura polonistyczna, zwłaszcza o tematyce związanej z walką narodowyzwoleńczą, z okupacją hitlerowską i z budownictwem socjalizmu w naszym kraju, poszerzy wiadomości historyczne i spotęguje emocjonalny stosunek do omawianych zagadnień.

Szczególną rolę odgrywa korelacja historii z przysposobieniem obronnym. Program przysposobienia obronnego zawiera w dziale zatytułowanym „Wychowanie polityczno-obronne” szereg tematów, które występują również w programie historii. W związku z tym należy jasno i wyraźnie określić zakres i sposób realizacji tych tematów przez nauczycieli obu przedmiotów. Nauczyciel historii ma obowiązek omawiania zgodnie z programem ważnych wydarzeń wojennych (bitwa nad Bzurą, obrona Warszawy i Modlina, bitwa pod Lenino itp.), ujmuje jednak te zagadnienia z ogólnohistorycznego punktu widzenia — dla ukazania wysiłku całego narodu w walce z najazdem wroga, jego dążeń do odzyskania niepodległości. Szczegółowa natomiast analiza kampanii lub stoczonych bitew z punktu widzenia strategiczno-politycznego należeć będzie do nauczyciela przysposobienia obronnego.

Korelacja między tymi przedmiotami polegać będzie na wzajemnym uzupełnianiu i wykorzystywaniu zdobytej już przez uczniów wiedzy. Tak np. przy realizacji w klasie III tematu „Ludowe Wojsko Polskie spadkobiercą postępowych i rewolucyjnych tradycji narodu i oręża polskiego” może nauczyciel przysposobienia obronnego w pełni wykorzystać wiadomości historyczne zdobyte przez uczniów w klasach poprzednich. Natomiast problematyka dotycząca kampanii wrześniowej 1939 r., walk partyzanckich z okupantem, powstania Ludowego Wojska Polskiego i jego pełnej chwały szlaków bojowych oraz wielu innych ważnych wydarzeń o charakterze wojskowo-politycznym tego okresu, opracowana w sposób bardziej szczegółowy i wszechstronny w programie przysposobienia obronnego, będzie stanowić cenne uzupełnienie i pogłębienie wiadomości uzyskiwanych na lekcjach historii.

W związku z tym niezbędne będzie wzajemne porozumiewanie się nauczycieli obu tych przedmiotów i szczegółowe uzgadnianie sposobu i kolejności omawiania wspólnych tematów programowych.

Poważną pomoc w nauczaniu historii stanowią wiadomości uczniów z zakresu geografii. Znajomość środowiska geograficznego pozwala lepiej zrozumieć przemiany społeczno-gospodarcze i polityczne w przeszłości, pozwala wykryć przyczyny nierównomierności rozwoju społeczeństw

— wynikające z warunków geograficznych — oraz wykazać, jak człowiek pracą przeobrażał przyrodę. Nauka geografii pomaga też w umiejscowianiu wydarzeń historycznych.

Przy omawianiu zagadnień z zakresu kultury i sztuki może nauczyciel historii wykorzystywać wiadomości uczniów, uzyskane na lekcjach wychowania plastycznego i muzycznego.

Wiadomości zdobyte na lekcjach historii stanowić będą w klasie IV cenną pomoc przy realizacji programu wychowania obywatelskiego. Materiał nauczania historii stanowi podbudowę dla ugruntowania i usystematyzowania problematyki materializmu historycznego, dostarcza wielu przykładów dla wychowania w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu. Szczególnie przydatne będą wiadomości z historii najnowszej przy omawianiu na lekcjach wychowania obywatelskiego problematyki PRL i współczesnego świata.

Obowiązkiem nauczyciela historii jest zaznajomienie się z programami nauczania innych przedmiotów, a także utrzymywanie ścisłego kontaktu z nauczycielami dla wzajemnego informowania się i uzgadniania toku pracy dydaktyczno-wychowawczej. Pozwoli mu to zorientować się, jakie wiadomości rzeczowe oraz pojęcia zostały już ugruntowane na lekcjach innych przedmiotów, aby na lekcji historii móc się do nich odwołać lub tylko je uzupełnić i rozwinąć.

8. Organizacja pracy pozalekcyjnej uczniów

Treścią zajęć pozalekcyjnych mogą być problemy społeczne, gospodarcze, polityczne lub kulturalne, które zainteresowały uczniów, nie przekraczają ich możliwości poznawczych i mają swe uzasadnienie dydaktyczno-wychowawcze.

W zajęciach tych konieczne jest pozostawienie uczniom możliwie dużej swobody i położenie nacisku na samodzielne prace wykonywane przez uczniów zespołowo.

W pracy pozalekcyjnej mogą być organizowane zespoły dla wykonania tylko jednego zadania oraz zespoły trwałe, zorganizowane w kółka historyczne.

Moment zorganizowania kółka powinien być poprzedzony dostatecznie długim okresem przygotowawczym. Najbardziej istotnym czynnikiem w przygotowaniu odpowiednich warunków do zorganizowania kółka jest budzenie u młodzieży zainteresowań historycznych.

Wykorzystanie przez nauczyciela tylko doraźnej sytuacji i zorganizowanie kółka bez wystarczającej pracy przygotowawczej pociąga zwykle za sobą konieczność zbyt dużej pomocy i ingerencji ze strony nauczyciela, a tym samym znacznie ogranicza samodzielność uczniów, co czasem może doprowadzić do szybkiego rozpadu kółka.

Program i zakres pracy kółek historycznych w różnych szkołach, a nawet w tej samej szkole na różnych etapach rozwoju pracy pozalekcyjnej, może być bardzo różny.

Praca ta powinna zaspokajać i rozwijać indywidualne zainteresowania poszczególnych uczniów. Wyniki zależne są od prawidłowego kierowania pracą kółka przez nauczyciela jako jego opiekuna.

Kierowanie pracą kółka wymaga od nauczyciela możliwie gruntownego poznania danego środowiska społecznego i potrzeb uczniów. Stosunek między opiekunem a jego członkami powinien się tak ułożyć, aby młodzież była przeświadczona o swej samodzielności, aby samorzutnie szukała pomocy u nauczyciela.

Kierując pracą kółka trzeba stale dążyć do stwarzania sytuacji, które sprzyjają rozwojowi inicjatywy i samodzielności uczniów.

Kółko historyczne jest zwykle inicjatorem i organizatorem różnych mniej lub więcej masowych imprez na terenie szkoły.

Do wartościowych form pracy masowej, które są połączeniem różnych środków oddziaływania na młodzież, należy zaliczyć wieczornice historyczne.

Tematyka ich może być różnorodna. Mogą to być imprezy związane z rocznicami ważnych wydarzeń historycznych, z działalnością wybitnych postaci historycznych, z przeszłością danego regionu, wieczornice poświęcone pewnym problemom historycznym, jak np.: „Walka narodu polskiego z okupantem hitlerowskim”, „Życie na wsi polskiej dawniej i dziś”, „Walka wyzwolenicza narodów kolonialnych”.

Wieczornice historycznych nie można jednak organizować zbyt często, gdyż ich wartości poznawcze i wychowawcze uzależnione są od dobrego przygotowania i wykonania.

Inną formą pracy masowej, ułatwiającej wiązanie przeszłości ze współczesnością i rozszerzanie zainteresowań młodzieży różnymi problemami życia społecznego, są wystawy tematyczne oraz gazetka.

Zajęcia masowe w wielu przypadkach rodzą u uczniów potrzebę pogłębionej pracy nad określonymi problemami w niewielkich zespołach. Mogą to być różne formy pracy związane z lekturą historyczną, np. dyskusja o przeczytanej książce lub nad wybranym zagadnieniem, różnego rodzaju konkursy czytelnicze. Istotną sprawą jest tu stwarzanie sytuacji, pobudzających młodzież do stawiania problemów teoretycznych i podejmowania różnych zadań praktycznych, których wykonanie wymaga posługiwania się lekturą historyczną. Dlatego w kształtowaniu zainteresowań czytelniczych młodzieży dużą rolę odgrywają w zasadzie wszystkie formy zajęć pozalekcyjnych.

Jednym z zadań zajęć pozalekcyjnych jest budzenie zainteresowań pracą badawczą historyka. Realizacja tego zadania wymaga

posługiwanie się lekturą historyczną, częściej jednak polega na stawianiu i rozwiązywaniu przez uczniów problemów, związanych z próbami badania historii bliższego i dalszego otoczenia. Praca ta rozszerza ogromnie możliwości posługiwania się zdobytą wiedzą historyczną, gdyż materiał lokalny powinien być rozpatrywany w świetle wiadomości z historii Polski i historii powszechnej. Tematyka podejmowanych przez uczniów zadań może mieć różny zakres i charakter. Mogą oni np. podjąć się opracowania historii własnej szkoły, historii określonej ulicy, dzielnicy lub znajdującego się w danej miejscowości zakładu pracy. Mogą też zająć się historią danej wsi, miasta lub nawet całego regionu w określonym czasie, np. w okresie drugiej wojny światowej. Zainteresowania badawcze młodzieży mogą obejmować i dalsze regiony.

W stopniowym przybliżaniu uczniów do warsztatu pracy naukowej ważną rolę odgrywa zarówno gromadzenie materiału niezbędnego do wykonania podjętego zadania, jak też sposób opracowania tego materiału. Nie chodzi wcale o to, aby uczniów szkoły średniej nastawiać na wyczerpujące zebranie materiału do poszczególnych zagadnień. Tym bardziej nie można wymagać zupełnie samodzielnego przeanalizowania całości zebranego materiału. Trudno też oczekiwać, aby syntetyczne ujęcie wyników poszukiwań uczniowskich odpowiadało w pełni wymaganiom nauki historycznej. Wyniki poszukiwań uczniowskich w zakresie danego zadania przedstawiane są najczęściej w formie gazetek, wystaw, albumów, wieczornic historycznych połączonych z niewielkim referatem itp. Chodzi jednak o to, aby w toku tych zajęć młodzież zainteresowała się pracą badawczą, zrozumiała jej znaczenie, poznała niektóre trudności i sposoby ich pokonywania oraz zdobyła przy tym umiejętności i sprawności, niezbędne do samokształcenia, do studiów wyższych i do działalności społecznej.

Tego rodzaju formy pracy mogą mieć szerokie zastosowanie w zajęciach fakultatywnych grupy humanistycznej w klasie IV.

Ważną rolę odgrywają w pracy pozalekcyjnej różne rodzaje prac społecznie użytecznych. Prawie wszystkie poważniejsze prace społecznie użyteczne należą do prac kompleksowych. Są jednak prace, w których główną rolę mogą odegrać uczniowie zainteresowani historią. Zainteresowani lekturą historyczną mogą na przykład prowadzić biblioteczki klasowe oraz sporządzać wykazy książek i artykułów związanych z poszczególnymi tematami omawianymi w klasie.

Jeszcze większe możliwości włączenia się do różnych prac społecznych mają uczniowie zainteresowani historią bliższego i dalszego otoczenia. Mogą np. pomagać w przygotowaniu wycieczek dla obejrzenia zabytków historycznych w danym regionie, mogą pełnić funkcję przewodników tych wycieczek, mogą organizować wieczornice historyczne w miejscowym zakładzie pracy lub spółdzielni produkcyjnej. Mogą też opiekować się za-

bytkami przeszłości oraz pomagać ekspedycjom naukowym, przeprowadzającym badania archeologiczne w najbliższej okolicy.

Pożądane są zespoły uczniowskie, które przygotowują pomoce do historii.

II

UWAGI O REALIZACJI MATERIAŁU NAUCZANIA W POSZCZEGÓLNYCH KLASACH

KLASA I

Materiał nauczania klasy I obejmuje historię Starożytnego Wschodu, Grecji i Rzymu oraz epokę feudalizmu i kończy się okresem wielkich przemian w dobie Odrodzenia, wielkich odkryć geograficznych i reformacji. Na tle wydarzeń ogólnodziejowych ukazane są dzieje Polski od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XVI.

Spośród krajów Starożytnego Wschodu najwięcej stosunkowo miejsca poświęca się Egiptowi. Na jego przykładzie pokazujemy stosunki społeczno-ekonomiczne oraz rolę aparatu państwowego i wierzeń religijnych w utrzymaniu mas ludowych w posłuszeństwie wobec despotycznego władcy w państwach o ustroju niewolniczym. Wiadomości o pozostałych ludach Starożytnego Wschodu ograniczone zostały w zasadzie do ich osiągnięć w dziedzinie gospodarczej i kulturalnej.

Dzieje starożytnej Grecji ujęte zostały w trzech tematach: temat pierwszy dotyczy stosunków społeczno-ekonomicznych i politycznych w Atenach; temat drugi poświęcony jest kulturze greckiej; a trzeci — podbojom Aleksandra Macedońskiego i kulturze hellenistycznej.

Materiał ten pozwala wyjaśnić, że wysoki poziom kultury w Grecji był w dużej mierze wynikiem szerokiego udziału wolnych obywateli w życiu społeczno-politycznym. Było to możliwe dzięki temu, że w produkcji, a zwłaszcza przy wykonywaniu najcięższych prac, zatrudniano niewolników.

Przy omawianiu osiągnięć kultury greckiej istnieje możliwość wykorzystania wiadomości z lekcji języka polskiego w tej klasie o twórczości Homera i dramaturgów greckich.

Historia Starożytnego Rzymu ograniczona została do najbardziej podstawowych elementów umożliwiających zrozumienie najważniejszych zjawisk społeczno-ekonomicznych i politycznych, jak rozwój niewolnictwa, zaostrenie się przeciwieństw społecznych i walka klasowa, źródła kryzysu gospodarki opartej na niewolnictwie, a wreszcie upadek ustroju niewolniczego.

Tworzenie się stosunków feudalnych w Europie przedstawione jest na przykładzie państwa Franków. Ogólne prawidłowości ukształtowania się feudalizmu oraz jego specyficzne cechy wystąpią w sposób pełniejszy przy omawianiu dziejów innych państw, a zwłaszcza Polski.

Temat „Najdawniejsze dzieje ziem polskich” ma na celu pogłębienie i uzupełnienie uzyskanej w szkole podstawowej wiedzy uczniów o pierwotnej wspólnocie rodowej przez zaznajomienie ich z wynikami badań archeologicznych na terenie naszego kraju.

Materiał dotyczący rozwoju i umacniania się wczesnofeudalnego państwa polskiego wykazuje, że rozwój ten odbywał się w warunkach stałego zagrożenia ze strony Cesarstwa oraz świeckich i duchownych feudałów niemieckich.

Proces rozdrobnienia feudalnego w Polsce oraz doniosły fakt zjednoczenia państwa przez Władysława Łokietka należy powiązać z analogicznymi zjawiskami występującymi na Zachodzie (Francja, Anglia, Niemcy) i na Rusi.

Szczegółnej uwagi wymaga zagadnienie unii polsko-litewskiej ze względu na jej znaczenie dla dalszego rozwoju Rzeczypospolitej oraz zmiany, jakie spowodowała w układzie sił politycznych w Europie środkowej i wschodniej.

Tematy „Rewolucja husycka w Czechach” oraz „Reformacja i reakcja katolicka” pozwalają zrozumieć społeczno-ekonomiczne źródła tzw. herezji i powiązanie tych ruchów z walką klasową chłopstwa i miejskiego plebsu — a w okresie reformacji również burżuazji — z feudałami.

Rozwój sił wytwórczych i wynikające stąd przemiany w stosunkach gospodarczych i społecznych ukazane są w czterech przekrojach:

— W okresie wczesnego feudalizmu przedstawiona jest struktura włości feudalnej oraz charakter gospodarki naturalnej.

— W okresie XI—XII w. ukazane są przemiany, które doprowadziły do podniesienia wydajności rolnictwa, do rozwoju rzemiosła i handlu, do wzrostu znaczenia miast i upowszechnienia się gospodarki towarowo-pieniężnej.

— W XIV i XV w. występuje dalszy rozwój sił wytwórczych, pojawienie się manufaktury i szybki rozkład gospodarki naturalnej.

— W XVI w. przedstawiono udoskonalenia techniczne, rozwój handlu dalekomorskiego, przemysłu manufakturowego oraz pełne zwycięstwo gospodarki towarowo-pieniężnej.

Wiadomości o tych przemianach należy wykorzystać przy omawianiu rozwoju życia społeczno-gospodarczego w Polsce.

Łączne omawianie kultury średniowiecznej na Zachodzie i w Polsce

pozwała uniknąć zbędnych powtórzeń, a uczniom ułatwi uchwycenie podobieństw i różnic.

Humanizm i Odrodzenie jako temat główny powiązany jest z rozwojem życia społeczno-gospodarczego i politycznego Włoch w XIV i XV w., odrębnie zaś omawiane są te prądy umysłowe w Niemczech, we Francji, w Anglii i w Polsce. Wystąpi tu ich specyfika.

Przy omawianiu zagadnień kultury trzeba wykorzystać wiadomości, uzyskane przez uczniów na lekcjach języka polskiego.

**Orientacyjny przydział godzin na realizację poszczególnych działów
materiału nauczania w klasie I**

	godz. lekc.
I. Starożytny Wschód	6
II. Starożytna Grecja	11
III. Starożytny Rzym	11
IV. Bizancjum i Arabowie	3
V. Początki feudalizmu w Europie	7
VI. Powstanie wczesnofeudalnego Państwa Polskiego	6
VII. Walka o utrzymanie niezależności Polski od Cesarstwa i jedności państwa	4
VIII. Przemiany gospodarcze i społeczne w Europie Zachodniej w XI—XII w. Wyprawy krzyżowe	5
IX. Europa środkowa i wschodnia w XII i XIII w.	6
X. Francja i Anglia w okresie od XI do początków XIV w.	2
XI. Zjednoczenie państwa polskiego	3
XII. Monarchia stanowa w Polsce	4
XIII. Kultura średniowiecza na Zachodzie i w Polsce	4
XIV. Rewolucja husycka w Czechach	2
XV. Turcy osmańscy. Upadek Konstantynopola	1
XVI. Polska w drugiej połowie XV w.	2
XVII. Jednoczenie się ziem wielkoruskich (XIV—XV w.)	1
XVIII. Rozwój sił wytwórczych i zmiany w ustroju feudalnym na Zachodzie w XIV i XV w.	2
XIX. Humanizm i Odrodzenie we Włoszech	4
XX. Wielkie odkrycia geograficzne	3
XXI. Reformacja i reakcja katolicka	2
XXII. Kształtowanie się monarchii absolutnej we Francji i w Anglii w XVI w.	2
XXIII. Rzeczpospolita szlachecka w XVI w.	11
Razem	102

KLASA II

Materiał nauczania obejmuje historię powszechną od wojny trzydziestoletniej i rewolucji burżuazyjnej w Anglii do początków imperializmu oraz dzieje Polski w okresie stopniowego rozkładu Rzeczypospolitej szlacheckiej, jej upadek i walki narodowowyzwoleńcze do powstania styczniowego włącznie.

Na dzieje Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII w. składają się doniosłe wydarzenia w dziedzinie stosunków wewnętrznych i polityki zagranicznej, które w sposób decydujący wpłynęły na dalsze losy państwa polskiego. Omawiając ten okres naszych dziejów, należy wydobyć i odpowiednio naświetlić pozytywne fakty naszej przeszłości, jak bohaterski wysiłek narodu w walce z najazdami Szwedów i Turków, dążenie postępowych elementów w kraju do likwidacji zacofania gospodarczego i kulturalnego, do reform społecznych i ustrojowych, szczególnie silne w okresie Sejmu Czteroletniego.

Obok tych pozytywnych stron naszej przeszłości narodowej należy podkreślić zacofanie społeczno-gospodarcze kraju, wynikające z umocnienia się gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, z zahamowania rozwoju miast, rzemiosła i handlu. Zjawiska te stanowią coraz bardziej jaskrawy kontrast ze stosunkami w przodujących państwach zachodniej Europy, gdzie rozwijają się formy gospodarki kapitalistycznej w przemyśle i rolnictwie.

Pogłębiająca się anarchia w wewnętrznym życiu politycznym państwa, osłabienie militarne i finansowe były między innymi wynikiem załamania się politycznej roli szlachty i umocnienia się przewagi magnaterii, inspirowanej — sprzeczną z interesami narodu — politykę wschodnią, wciągającą Polskę w długotrwałe i niszczące kraj wojny zaborcze.

Równocześnie z upadkiem znaczenia politycznego Rzeczypospolitej wyrastają potęgi państw, rządzonych przez władców absolutnych: na Zachodzie (Francja) i sąsiadujących z Polską (Rosja, Prusy i Austria).

Materiał nauczania przeważnie dotyczy historii krajów europejskich, obejmuje jednak — choć w ograniczonym zakresie — i inne kontynenty. Sprawy dotyczące ludów Azji i Afryki uwzględnione są w rozdziale „Zabory kolonialne Anglii i Francji w XVIII w.” oraz szerzej potraktowane przy omawianiu podziału terytorialnego świata w końcu XIX i na początku XX w. i przy omawianiu wojen imperialistycznych.

Zagadnienia kontynentu amerykańskiego występują w trzech tematach: „Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki”, „Wyzwolenie się kolonii hiszpańskich i portugalskich w Ameryce” i „Wojna domowa w Stanach Zjednoczonych”.

Proces przechodzenia od feudalizmu do kapitalizmu przedstawiony jest na przykładach trzech rewolucji burżuazyjnych: w Anglii w połowie

XVII w., w koloniach angielskich w Ameryce Północnej (była to jednocześnie walka o wyzwolenie polityczne tych kolonii) oraz we Francji w latach 1789—1794.

Poznanie szczególnych warunków i specyfiki tych trzech rewolucji pozwoli zrozumieć zmiany w układzie stosunków społecznych w związku z ukształtowaniem się kapitalizmu wolnokonkurencyjnego i wyjaśni różne przejawy walki z przeżytkami feudalizmu w XIX w. Wyjaśni także działanie prawa o koniecznej zgodności między charakterem sił wytwórczych a stosunkami produkcji.

Powstanie nowych klas społecznych — burżuazji i proletariatu — rodzi od samego początku konflikt między nimi. Próby rozwiązania konfliktu przez socjalizm utopijny uwzględnione są w temacie „Rozwój kapitalizmu przemysłowego. Wzrost sprzeczności społecznych w pierwszej połowie XIX w.” Temat ten stanowi jednocześnie nawiązanie do zagadnień socjalizmu naukowego Marksa i Engelsa i ułatwia uczniom zrozumienie założeń leżących u podstaw Manifestu Komunistycznego.

W poznawaniu dalszego rozwoju ruchu robotniczego ważną rolę odgrywają wiadomości o I Międzynarodówce oraz o pierwszej zbrojnej próbie przejęcia władzy przez proletariatu w Komunie Paryskiej. Omawianie tych zagadnień umożliwi nauczycielowi zwrócenie uwagi na nierównomierności w procesie likwidacji feudalizmu, na zacofanie w rozwoju sił wytwórczych i stosunków społecznych w Europie środkowej i wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w Polsce.

Omówienie walki narodu polskiego o odzyskanie niepodległości daje okazję do zwrócenia uwagi na powiązanie jej z walką o wyzwolenie chłopów. Wzmagając się radykalizację w polskim ruchu narodowowyzwoleńcym pokazujemy przy omawianiu ideologii postępowych ugrupowań Wielkiej Emigracji, spisku Ściegiennego, powstania krakowskiego w 1846 r. i powstania styczniowego.

Materiał programu klasy II daje wiele okazji do akcentowania solidarności rewolucjonistów innych krajów — a zwłaszcza Rosji — z walką Polaków o niepodległość, ukazuje również udział Polaków w wystąpieniach rewolucyjnych innych narodów.

Jednym z ważnych zadań historii w klasie II jest doprowadzenie uczniów do zrozumienia procesu przerastania kapitalizmu wolnokonkurencyjnego w fazę imperializmu oraz głównych skutków tych przemian. Było to narastanie sprzeczności między klasą robotniczą a burżuazją, między metropoliami a ich koloniami oraz między poszczególnymi państwami imperialistycznymi. Zagadnienia te wprowadzone są w rozdziale „Przejście kapitalizmu wolnokonkurencyjnego w fazę imperializmu”. Zmiany w rozwoju ruchu robotniczego na tym etapie omówione są w rozdziale poświęconym II Międzynarodówce. Temat „Rea-

lizacja programu politycznego burżuazyjnej demokracji" ma duże znaczenie dla zrozumienia istoty i mechanizmu działania tej demokracji i pozwala przeciwstawić jej później demokrację socjalistyczną.

Rozwój nauki i techniki występuje w programie w rozdziałach: „Rozwój badań naukowych. Kształtowanie się ideologii burżuazji — Oświecenie”, „Rewolucja przemysłowa w Anglii w XVIII w.”, „Rozwój kapitalizmu przemysłowego. Wzrost sprzeczności społecznych w pierwszej połowie XIX w.” oraz w rozdziale „Rozwój nauki i techniki. Życie umysłowe w drugiej połowie XIX w.” Istnieje tu możliwość wykorzystania wiadomości uczniów zdobytych na lekcjach przedmiotów matematyczno-przyrodniczych.

Z zagadnień życia kulturalnego program zawiera materiał dotyczący baroku, Oświecenia i romantyzmu oraz nowych kierunków w literaturze i sztuce w drugiej połowie XIX w. Charakterystyczne cechy sztuki barokowej trzeba wyjaśnić przede wszystkim na zabytkach polskich, ale z uwzględnieniem najcenniejszych jej osiągnięć we Włoszech, Francji i Holandii. Oświecenie, jako doniosły w skutkach ruch umysłowy, bogaty w problematykę ideologiczną, ujęty został w programie w osobnym rozdziale. Sztukę rokoka i klasycyzm omawiamy głównie na przykładach zabytków francuskich i polskich. Romantyzm przedstawiony jest w programie historii jako odzwierciedlenie dążeń rewolucyjnych i narodowych w literaturze i sztuce.

Przy realizacji tych tematów nauczyciel powinien jak najczęściej nawiązywać do wiadomości uczniów z lekcji języka polskiego.

Orientacyjny przydział godzin na realizację poszczególnych działów materiału nauczania w klasie II

	godz. lekc.
I. Wojna trzydziestoletnia	1
II. Rzeczpospolita szlachecka u schyłku XVI i w pierwszej połowie XVII w.	5
III. Rewolucja burżuazyjna w Anglii	3
IV. Absolutyzm we Francji	2
V. Początki kryzysu Rzeczypospolitej od połowy XVII w.	7
VI. Wzrost znaczenia ościennych państw: Rosji, Prus, Austrii	3
VII. Sytuacja gospodarcza, polityczna i kulturalna w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVIII w. Dążenie do reform	2
VIII. Rozwój badań naukowych. Kształtowanie się ideologii burżuazji — Oświecenie	4

IX. Zabory kolonialne Anglii i Francji w XVIII w.	2
X. Próby reform Rzeczypospolitej. Przemiany gospodarcze. Życie umysłowe	4
XI. Rewolucja przemysłowa w Anglii w XVIII w.	2
XII. Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki	2
XIII. Wielka rewolucja burżuazyjna we Francji (1789—1794)	4
XIV. Walka o utrzymanie niepodległości i o reformę Rzeczypospolitej. Upadek Rzeczypospolitej	6
XV. Okres przewagi burżuazyjnej Francji w Europie (1795—1814)	5
XVI. Siły rewolucyjne i narodowowyzwoleńcze w walce z reakcją (1815—1848)	17
XVII. Początki socjalizmu naukowego	2
XVIII. „Wiosna Ludów” w Europie i na ziemiach polskich	7
XIX. Zjednoczenie Włoch	1
XX. Powstanie Styczińowe	3
XXI. I Międzynarodówka	2
XXII. Wojna domowa w Stanach Zjednoczonych	2
XXIII. Zjednoczenie Niemiec przez Prusy	2
XXIV. Komuna Paryska	2
XXV. Przejście kapitalizmu wolnokonkurencyjnego w fazę imperializmu	7
XXVI. II Międzynarodówka	2
XXVII. Rozwój nauki i techniki. Życie umysłowe w drugiej połowie XIX w.	3
Razem	102

KLASA III

Materiał nauczania obejmuje historię Polski od przemian gospodarczych i społeczno-politycznych, jakie zaszły na ziemiach polskich pod zaborem po upadku powstania styczińskiego, oraz historię powszechną od początków XX w. do czasów najnowszych. Jest to okres najgłębszych przeobrażeń w świecie i w dziejach naszego narodu.

Centralnym zagadnieniem powszechnodziejowym tego okresu jest zwycięstwo Socjalistycznej Rewolucji Październikowej w Rosji łącznie z bezpośrednimi i dalszymi międzynarodowymi jej skutkami, jak: wzmożenie się ruchu rewolucyjnego w świecie, rozwój walk wyzwoleniczych ludów kolonialnych i zależnych, decydujący udział ZSRR w rozgromieniu hitlerowskich Niemiec, powstanie i umocnienie światowego systemu socjalistycznego po drugiej wojnie światowej, rozpad imperialistycznego systemu kolonialnego, powstanie bloku krajów „trzeciego świata”, wzrost sił walcących o powszechne rozbrojenie i pokojowe współistnienia państw o różnych ustrojach społeczno-ekonomicznych.

Na tle tych wielkich przemian w świecie ukazane są dzieje narodu i państwa polskiego. Uczniowie powinni na samym wstępie zrozumieć, że w wyniku przeobrażeń społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w., głównym czynnikiem w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne stały się masy ludowe, a przede wszystkim ich najbardziej uświadomiona część — klasa robotnicza, kierowana przez partię. Wystąpi to jasno przy omawianiu rewolucji w latach 1905—1907 i odbudowy państwa polskiego po pierwszej wojnie światowej.

Podkreślając doniosłość faktu odzyskania niepodległości w listopadzie 1918 r., należy równocześnie wykazać, że nowa burżuazyjna Rzeczpospolita nie spełniła pokładanych nadziei. Twórczy wysiłek narodu był hamowany, a nawet marnotrawiony na skutek ciasnej, egoistycznej, często antynarodowej polityki rządów burżuazyjnych. Na tym tle uczniowie lepiej rozumieją słuszność walki ekonomicznej i politycznej postępowych sił narodu — a przede wszystkim KPP — z reakcją polską, z jej zgubną dla kraju polityką wewnętrzną i zagraniczną.

Analizując źródła klęski wrześniowej uczniowie w pełni rozumieją słuszność linii politycznej postępowych sił narodu, którym przewodziła Polska Partia Robotnicza, w walce z okupantem i w sojuszu z ZSRR. Zdobędą głębokie przekonanie, że jedynie zbudowanie socjalizmu w naszym kraju, pomoc ZSRR oraz oparcie, jakie znaleźliśmy we wspólnocie państw socjalistycznych, mogły stworzyć nam warunki pełnego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego oraz zagwarantować bezpieczeństwo nowych, sprawiedliwych granic.

Omawiając walkę narodu polskiego z hitlerowskimi Niemcami w kraju i poza granicami, należy wyjaśnić różnice polityczne między głównymi ośrodkami ruchu oporu i uzasadnić błędność i nierealność koncepcji, reprezentowanych przez rząd emigracyjny i jego delegaturę w kraju. Szczególną uwagę należy tu zwrócić na powstanie Ludowego Wojska Polskiego, jego tradycje bojowe i polsko-radzieckie braterstwo broni.

Duże znaczenie poznawcze i wychowawcze ma dział materiału nauczania dotyczący najnowszych wydarzeń dziejowych w świecie i w Polsce w okresie od zakończenia drugiej wojny światowej do chwili obecnej. Stanowi on w pewnym sensie przygotowanie do wychowania obywatelskiego w klasie IV. Realizacja tego działu pozwala wyjaśnić zjawisko coraz większego zacieśniania się wzajemnej zależności nie tylko między poszczególnymi państwami, lecz również między całymi kontynentami oraz umożliwia ukazanie miejsca i roli Polski w świecie.

Omawiając wielkie osiągnięcia współczesnej kultury, nauki i techniki, należy wyjaśnić, jak wykorzystane są one w krajach socjalistycznych, a jak w kapitalistycznych oraz wskazać na niebezpieczeństwo wykorzystania przez siły reakcji zdobyczy nauki dla celów wojny i zniszczenia ludzkości.

Orientacyjny przydział godzin na realizację poszczególnych działań
materiału nauczania w klasie III

11 kl. 128.
godz.
lekc.

I. Stosunki gospodarcze, społeczno-polityczne i kulturalne na ziemiach polskich pod zaborami w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w.	13
II. Rewolucja w Rosji i w Królestwie Polskim w 1905—1907 r.	4
III. Pierwsza wojna światowa (1914—1918)	4
IV. Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa	5
V. Wzmożenie się ruchu rewolucyjnego w świecie pod wpływem Rewolucji Październikowej. Zakończenie pierwszej wojny światowej	3
VI. Sprawa polska w czasie pierwszej wojny światowej	2
VII. Odbudowa państwa polskiego w listopadzie 1918 r. Walka o władzę	4
VIII. Świat kapitalistyczny po pierwszej wojnie światowej	3
IX. Budowa podstaw socjalizmu w Związku Radzieckim	3
X. Rzeczpospolita Polska w latach 1921—1926	4
XI. Kryzys systemu demokratyczno-parlamentarnego w Polsce	2
XII. Kryzys imperializmu (1929—1933)	5
XIII. Polska w latach światowego kryzysu ekonomicznego (1929—1934)	3
XIV. Zaostrzenie się przeciwieństw w świecie imperialistycznym. Wzrost sił faszystów	3
XV. Polska przed drugą wojną światową	3
XVI. Druga wojna światowa (1939—1945)	6
XVII. Walka Polaków o odzyskanie niepodległości	6
XVIII. Powstanie i umocnienie światowego systemu socjalistycznego	5
XIX. Polska Rzeczpospolita Ludowa	12
XX. Świat kapitalistyczny po drugiej wojnie światowej	2
XXI. Rozpad imperialistycznego systemu kolonialnego	2
XXII. Sprawa Niemiec	2
XXIII. Rozwój kultury, nauki i techniki	3
XXIV. Walka sił postępowych w świecie o powszechne rozbrojenie i pokojowe współistnienie państw o różnych ustrojach społeczno-ekonomicznych	3
<hr/>	
Razem	102

ORGANIZACJA PRACY NAUCZYCIELA HISTORII

1. Analiza programu nauczania

Dla właściwej realizacji programu, wszechstronnego wykorzystania materiału oraz prawidłowego planowania pracy niezbędne jest dokonanie analizy programu z trzech punktów widzenia:

- analizy całościowej, tj. całego materiału określonego przez program na 3 lata nauczania,
- analizy materiału każdej klasy,
- analizy materiału każdej lekcji.

Celem analizy całościowej jest zdanie sobie sprawy z poznawczych, kształcących i wychowawczych walorów, które należy w toku nauczania wydobyć i opracować metodycznie. Nauczyciel powinien ustalić, jakie partie materiału, jakie tematy i problemy będzie eksponować i pogłębiać, jakie tematy i dane faktograficzne należy starannie utrwać, powtarzać w różnych związkach, w różnym układzie. Wyodrębnienie wątków rozwojowych z różnych dziedzin życia pomocne jest nie tylko dla zorganizowania pracy własnej nauczyciela, ale także i ucznia. Pozwala to również nie tracić z oczu ogólnych założeń metodologicznych i ideologicznych programu oraz celów, które się stawia nauczaniu historii.

Analiza programu danej klasy pozwoli równomiernie rozłożyć materiał nauczania na cały rok szkolny.

Analiza materiału wyznaczonego na daną lekcję niezbędna jest do zaplanowania pracy (konspekt) i do zorganizowania zajęć w ramach lekcji.

2. Planowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej

Planowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej jest jednym z ważnych czynników umożliwiających osiągnięcie lepszych wyników nauczania.

W planowaniu pracy dydaktyczno-wychowawczej ważną rolę odgrywają dwie zasady:

- zgodność planu pracy nauczyciela z ogólnymi założeniami dydaktyczno-wychowawczymi szkoły oraz z celami nauczania historii;
- przystosowywanie treści i układu materiału oraz form i metod pracy do możliwości poznawczych uczniów danej klasy.

Formy i metody realizacji programu nauczania mogą być różne, zależnie od tematu, charakteru regionu, wyposażenia szkoły w pomoce naukowe itp. Dlatego też przy planowaniu pracy konieczne jest nie tylko przeprowadzenie starannej analizy materiału i form pracy z punktu widzenia celów nauczania historii, lecz również możliwie dokładne poznanie faktycznego stanu wiadomości i umiejętności uczniów danej klasy.

W planowaniu pracy można wyodrębnić dwa główne etapy: opracowanie rocznego planu pracy oraz opracowywanie w ciągu roku szkolnego planów szczegółowych dotyczących realizacji konkretnych tematów programu, łącznie z przygotowaniem się do lekcji.

Roczny plan pracy w każdej klasie może być tylko planem ramowym. Główną rolę odgrywa tu analiza materiału programowego i analiza treści podręcznika. Wynikiem tej analizy powinno być określenie głównych problemów poszczególnych rozdziałów i tematów programu oraz celów dydaktyczno-wychowawczych, które można na danym materiale realizować. Zorientuje to nauczyciela we wzajemnych związkach poszczególnych tematów i ułatwi mu wydzielenie zagadnień zasadniczych.

3. Samokształcenie nauczyciela historii

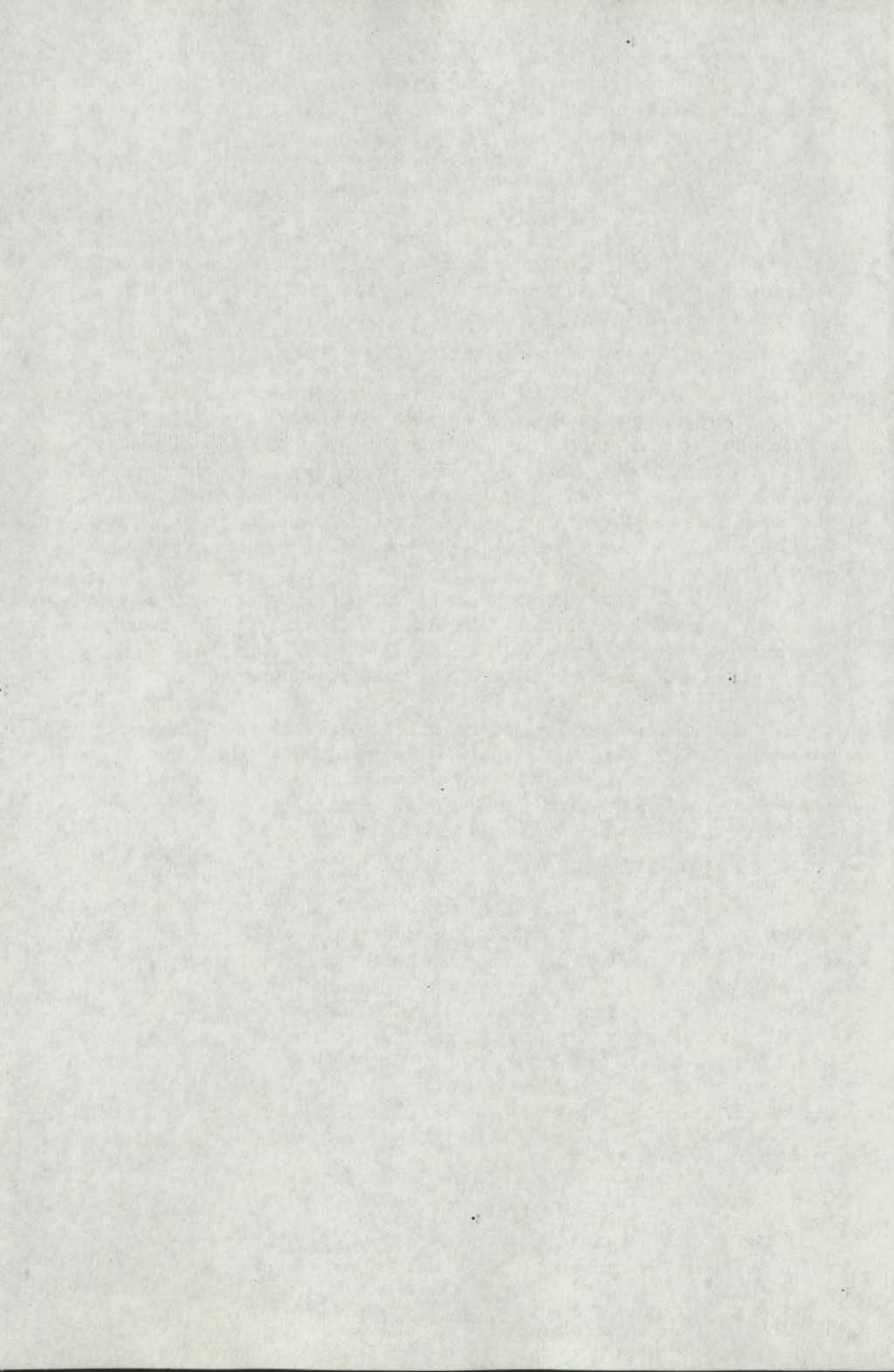
Rola nauczyciela historii w szkole jest szczególnie ważna i odpowiedzialna. Ze względu na duże znaczenie wychowawcze przedmiotu — zwłaszcza w zakresie kształtowania ideowo-politycznej postawy uczniów — od nauczyciela historii wymaga się nie tylko rzetelnej wiedzy, umiejętności dydaktycznych, ale również właściwej postawy ideowej, głębokiego przekonania o słuszności głoszonych poglądów. Jest to konieczny warunek skutecznego oddziaływania na uczniów, wytworzenia w klasie atmosfery szczerości i zaufania.

Aby w pełni podołać tym zadaniom, nauczyciel powinien stale i systematycznie pogłębiać i aktualizować swą wiedzę zdobytą na studiach, w sposób twórczy poszukiwać nowych, doskonalszych form i metod pracy dydaktycznej, poszerzać i ugruntowywać swój światopogląd ideowo-polityczny.

Samokształcenie może być oparte na samodzielnej pracy, może mieć również charakter samokształcenia zespołowego w ośrodkach metodycznych i w zespołach szkolnych. Najlepsze wyniki można osiągnąć przez odpowiednie powiązanie pracy indywidualnej z pracą w zespole samokształceniowym. Dobrze zorganizowana praca zespołowa nie tylko nie obniża znaczenia samokształcenia indywidualnego, ale zwiększa jeszcze jego potrzebę.

Warunkiem efektywności pracy zawodowej nauczyciela jest należyte zorganizowanie własnego, domowego warsztatu pracy. W tym celu nauczyciel powinien stale i systematycznie gromadzić podręczniki szkolne, podstawowe historyczne dzieła naukowe i popularnonaukowe, komplety tekstów źródłowych, encyklopedie i słowniki historyczne, mapy i atlasy, literaturę pedagogiczną, a zwłaszcza prace z zakresu metodyki nauczania historii, czasopisma, jak „Kwartalnik Historyczny”, „Wiadomości Historyczne”, „Mówią wieki” i inne. Bardzo przydatne jest również zbieranie materiałów z praktyki szkolnej, konspektów lekcji, uwag i spostrzeżeń na temat prób i eksperymentów dydaktycznych, programów i podręczników.

WARSZAWA 1966

PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

Wydanie pierwsze. Nakład 9000+180 egz. Ark.: druk. 5, wyd. 4,4.
Oddano do skład. 16 V 1966 r. Podpisano do druku 27 VII 1966 r.
Druk ukończono w sierpniu 1966 r. Papier druk. sat. kl. V, 70 g,
61 × 86 cm z Fabr. Pap. w Częstochowie. Zam. nr 7320/1038/k. E-12

ZAKŁADY GRAFICZNE PZWS W ŁODZI

